

การผลิตชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สำหรับชุมชน : สมุนไพรอบผ้าไหม ย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ

สญาดา สาสิวรรณ

รชพรรณ ชวาร์พันธ์

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ ๑. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันปัญหาภูมิปัญญาองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ ๒. เพื่อรวบรวมองค์ความรู้ และ ๓. เพื่อผลิตชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำหรับชุมชน : สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ การศึกษครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการศึกษาสภาพปัจจุบันปัญหา รวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาในชุมชน และนำมาจัดเก็บด้วยการผลิตเป็นชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

ผลการศึกษาพบว่า ๑. ผ้าไหมลายลูกแก้วย้อมมะเกลือ หรือเสื้อเก็บบ้านเมืองน้อย เป็นเสื้อที่ทำจากผ้าไหมพื้นบ้านทอมือทอลายในตัว ย้อมสีดำด้วยมะเกลือ ตัดเย็บตามแบบเสื้อพื้นบ้านของชนเผ่าส่วย เขมรมีการเย็บและปักด้วยเส้นไหมสีต่าง ๆ เรียกว่า “การแซว” และอบด้วยสมุนไพรให้กลิ่นหอมติดทนนาน มีชื่อเรียกตามท้องถิ่นว่า “เสื้อผ้าเหยียบ” วัตถุประสงค์ของการสวมใส่ เพื่อใช้ใส่ในงานบุญประเพณี บุญบั้งไฟ งานแต่งงาน เป็นชุดนุ่งไหว้ หรือสวมใส่ในพิธีกรรมบูชาแม่ผดุงฟ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ วิธีการย้อมผ้าไหมให้เป็นสีดำด้วยผลมะเกลือ มีวิธีการตามภูมิปัญญาที่สืบทอดต่อกันมา ๒. การรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือพบว่า การนำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ นั้น มีสมุนไพรหลัก ได้แก่ ใบเล็บครุฑหรือกุริยม ขมิ้น ฮากกระเฉดหรือรากแฝกหอม หนามคองหรือลูกตะคอง ต้นนมยาน ต้นกระวาน หรือต้นตดหมา สมุนไพรเสริม (ถ้ามี) ต้นเนียม ต้นอ้ม หรือต้นเนียมอ้ม หรือต้นใบขน และการกะเทาะหรือลำเจียก นำสมุนไพรทั้งหมดโขลกรวมกันเมื่อเสร็จแล้วนำเครื่องหอมอื่น ๆ เช่น ใบมีอค ใบอ้ม ลำเจียกมาตากในกระทะ หรือใช้วิธีเอาใบตองกล้วยหรือกากกล้วยหมกให้กลิ่นหอมแล้วจึงนำมากลุมผสมรวมกันกับใบกุริยมหรือใบอ้ม ซึ่งใบกุริยมต้องชุบน้ำแล้วสะบัดเอาน้ำออกก่อนให้เหลือความเปียกไม่มาก แล้วนำสมุนไพรชนิดอื่นที่เตรียมไว้มาคลุกผสมกัน หลังจากคลุกเรียบร้อยแล้วให้นำมาใส่มวยหรือหวดนำไปนึ่งและตากแดด ก็จะได้เครื่องหอมที่แห้งสนิทเก็บไว้สำหรับอบผ้าได้ นำผ้าไหมย้อมมะเกลือลงไปอบในมวยสำหรับนึ่งหรืออบที่เตรียมไว้จนเครื่องหอมวางด้านบนเสื้ออีกชั้น แล้วเอาใบตองปิดเพื่อให้ไอความร้อนหมุนเวียนเครื่องหอมที่อยู่ในมวยไม่ให้ระเหยออกไปอย่างรวดเร็ว ใช้ระยะเวลาประมาณ ๒-๓ ชั่วโมง รอให้เกิดความร้อนและมีไอความร้อนไปจับที่ผ้า เพื่อกลิ่นเครื่องหอมจะได้ติดทนนาน

ในเส้นใยผ้า หลังจากอบเรียบร้อยแล้วนำไปตากให้แห้งแล้วเก็บให้เรียบร้อยสามารถนำไปสวมใส่ใช้ได้ และ ๓. ส่วนการผลิตชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ ได้แก่ วิดีทัศน์ หนังสือเล่มเล็ก (Pocketbook) และแผ่นพับประชาสัมพันธ์

คำสำคัญ : ชุดความรู้ ภูมิปัญญา วัฒนธรรมชุมชน ผ้าไหมย้อมมะเกลือ สมุนไพร สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ

Production of Cultural Wisdom Knowledge Package for Community: Herbal Ebony- Dyed Silk in Sisaket Province

Sayada Saleewan

Rachaphan Kharaphan

Abstract

This research aimed to; 1) study the current problems of herbal ebony-dyed silk wisdom in Sisaket Province; 2) gather the body of knowledge and; 3) produce cultural wisdom knowledge package for community: herbal ebony-dyed silk in Sisaket Province. This study employed qualitative research method to explore the current problems and to gather the knowledge and wisdom in the community to be collected in the form of cultural knowledge and wisdom package. The results are as follows. 1) The marble patterned silk dyed with ebony or Keb Baan Mueang Noi clothes are made from local silk woven by hand, dyed with black ebony, and sewn according to the traditional Khmer tribe using different colors of threads. This shirt is called “Saew”. It is steamed with herbs to keep its fragrance last longer. Its local name is “Yeab Cloth”. It is worn in the tradition events, rocket festival and wedding. It is used when performing a ritual or paying the respect to holy things. The dyeing methods using ebony are the inherited wisdom. 2) According to the gathering the body of knowledge, it was found that ebony-dyed silk requires the herbs including Polyscias leaves or Puriyom, turmeric, Hag Kra Chan or Vetiver grass, Nam Kong or Ziziphus Cambodiana Pierre, Nomyaan Tree, Cardamom or Tod Mhaa tree and herbal supplements (if any), Strobilanthes Nivea Bremek, Aom Tree or Neam Aom Tree or Bai Khon Tree and Pan-danus Tectorius Blume or Laam Jeak. All herbs are pounded together. Then other incenses such as Mok leaves, Aom leaves and Laam Jeak are heated in the pan, or they are wrapped in banana leaves or banana sticks to keep their fragrance. Then, they are mixed with Puriyom leaves or Aom leaves. Puriyom leaves are soaked in the water and dried. After that, all herbs are mixed. The mixture is placed in Muai or a steamer to steam and is put under the sun. Lastly, the incense is dry and kept for steaming. The ebony-dyed silk is steamed in a

steamer or Muai covered with the incenses on top. Banana leaves are put on top to make another layer so that the heat can circulate inside the incenses, and that it does not evaporate quickly. It takes about 2-3 hours to have the heat caught on the silk. The fragrance will last longer on the fabric. After steaming, the silk is dried and ready to use. 3) The production of cultural wisdom knowledge package of ebony-dyed silk includes a video, a pocketbook, and a brochure.

Keywords: Knowledge package, wisdom, cultural community, dyed ebony silk, herbs, herbal dyed ebony silk

บทนำ

ในอดีตสังคมไทยมีการทอผ้าสำหรับใช้เอง ในครัวเรือน หรือเป็นของกำนัลในโอกาสต่าง ๆ และยังมีประเพณีการทอผ้าถวายวัด เช่น ประเพณีการทอผ้ากฐิน ทอผ้าป่า บวชลูกหลาน เป็นต้น นอกจากนี้การทอผ้ายังเป็นเครื่องมือของการสืบทอดความรู้ เทคนิควิธี และเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมอีกด้วย ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าการทอผ้ามีบทบาททางสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งในไทย ทั้งนี้ ความรู้ เทคโนโลยีการทอผ้า และกระบวนการที่เกี่ยวข้อง เช่น การย้อมสีผ้าเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ ต้องอาศัยการสั่งสมจากประสบการณ์ มีการทดลองและการสืบทอดกันต่อมาจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมรอบตัวทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม และธรรมชาติ ที่กลุ่มชนได้ตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ ทั้งยังอาจเกิดจากการปฏิสัมพันธ์แลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่นหรือการรับเข้ามาปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับการดำรงชีพของตนเอง ดังนั้น ภูมิปัญญาด้านการทอผ้าย้อมสีนี้อาจเกิดได้จากการทั้งการเรียนรู้ จากประสบการณ์เดิม การผลิตซ้ำ สร้างประสบการณ์ใหม่ และการปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม (เอกวิทย์ ณ ถลาง, ๒๕๓๔ : ๙)

จังหวัดศรีสะเกษ หรือดินแดนสี่เผ่าไทย ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง มีลักษณะภูมิประเทศทางตอนใต้เป็นที่สูงและค่อย ๆ ลาดต่ำไปทางเหนือลงสู่ลุ่มแม่น้ำมูลซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของจังหวัดศรีสะเกษ เป็นแหล่งอารยธรรมของชน ๔ เผ่า คือ ส่วย(กูย) เยอ เขมร และลาว ในอดีตชนเผ่าลาวเขมรเคยปกครองมาก่อน และต่อมาชาวส่วย (กวยหรือกูย) ได้อพยพมาสร้างบ้านแปลงเมืองรวมถึงการปกครอง ส่วนชาวเยอเป็นชนกลุ่มหนึ่งก็คือ

กวยเยอ ต่อมาเรียก เยอ ซึ่งชนทั้ง ๔ เผ่า มีภาษาพูดในท้องถิ่นของตนเองรวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง (อุทัย สมวัฒน์, ๒๕๔๐ : ๑๑)

ความเป็นชุมชนทางวัฒนธรรมในปัจจุบันของชาวศรีสะเกษ ยังคงปรากฏให้เห็นในวิถีชีวิตประจำวันซึ่งคงรูปแบบ เนื้อหาของความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะ และเอกลักษณ์หนึ่งที่มีความเด่นชัด ซึ่งมีการนำภูมิปัญญามาผสมผสานกับความหลากหลายทางวัฒนธรรม และแสดงออกด้วยการแต่งกายโดยสวมใส่ผ้าไหมย้อมด้วยผลไม้เกลือ หรือส้อมแพรเหยียบด้ามเกลือ นั้น ถือว่าเป็นผ้าพื้นเมืองดั้งเดิมของชาวศรีสะเกษ ด้วยมีวิธีการเรียกชื่อตามเนื้อผ้า ลวดลายที่นิยมในการทอคือ ลายลูกแก้ว ซึ่งหลังจากทอจนได้เป็นผืนผ้าไหมสีเหลืองนวล หรือสีขาวครีมงามช่างตามธรรมชาติแล้วจะนำมาย้อมด้วยผลไม้เกลือจนมีสีดำสนิท แล้วนำมาตัดเย็บเป็นเสื้อ ปักหรือแขวบลวดลายด้วยเส้นไหมสีต่าง ๆ มีการนำสมุนไพรที่สามารถหาได้ในท้องถิ่น ได้แก่ ต้นกระงาญ หล้าแฝกหอม ลูกตะคอง ขมิ้น ใบเล็บครุฑ ดอกลำเจียก ว่านเปราะหอม เนียมหอม และสมุนไพรอื่น ๆ ที่ให้กลิ่นหอม มาใช้ผสมในขั้นตอนการย้อมสีและการอบผ้าไหม เพื่อเป็นการช่วยรักษาผิวพรรณไม่ให้ระคายเคือง กลิ่นหอมจากสมุนไพรช่วยในด้านการหายใจ เพิ่มความเย็น เพราะมีการระบายความร้อนได้ดีและป้องกันแมลง

คณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการทำวิจัยเรื่อง “การผลิตชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำหรับชุมชน : สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ” เพื่อเป็นการศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา และรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ แล้วนำความรู้ที่รวบรวมได้มาผลิตเป็นชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำหรับชุมชน ในลักษณะวิดิทัศน์

หนังสือเล่มเล็ก (Pocket Book) และแผ่นพับประชาสัมพันธ์ เพื่อเป็นการจัดเก็บความรู้ และเผยแพร่ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ที่มีโอกาสสูญหายไปคงอยู่ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

๑. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันปัญหาภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ

๒. เพื่อรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ

๓. เพื่อผลิตชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำหรับชุมชน : สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ

ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การผลิตชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำหรับชุมชน : สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นการสร้างสื่อองค์ความรู้ ได้แก่ หนังสือเล่มเล็ก (Pocketbook) วิดีทัศน์ภาพเคลื่อนไหว และแผ่นพับชุดความรู้ศึกษาสภาพปัจจุบันปัญหา เป็นการรวบรวมความรู้ โดยการถอดประสบการณ์ และบทเรียนจากผู้รู้ในพื้นที่วิจัย ซึ่งเป็นการจัดเก็บชุดความรู้ และสามารถนำชุดความรู้ดังกล่าวถ่ายทอดให้กับเยาวชน นิสิต นักศึกษา ผู้ที่สนใจ สามารถศึกษาข้อมูลเทคนิควิธีการนำสมุนไพรมาใช้ในการอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ เป็นการอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาพื้นบ้านให้คงอยู่ต่อไป และต่อยอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมผลมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ คณะผู้วิจัยได้กำหนดระยะเวลาในการดำเนินการวิจัย ๑ ปีโดยวิธีการสำรวจ การสัมภาษณ์ การสังเกต

การสนทนากลุ่ม การบันทึกและการนำข้อมูลมาทำการวิเคราะห์

พื้นที่ที่ผู้วิจัยได้เลือกในการวิจัยในครั้งนี้ โดยใช้เกณฑ์การเลือก โดยเริ่มจากการศึกษาจากการทอผ้า ย้อมผ้ากับวิถีชีวิตสังคมวัฒนธรรมจังหวัดศรีสะเกษ ด้วยวัฒนธรรมการแต่งกายด้วยผ้าไหมย้อมผลมะเกลือ และภูมิปัญญาการย้อมผ้าด้วยผลมะเกลือ โดยมีเกณฑ์ในการเลือกพื้นที่วิจัยเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีจุดเด่น ๑) พื้นที่ในการวิจัยเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่นิยมสวมใส่ผ้าไหมย้อมด้วยผลมะเกลือ ๒) พื้นที่ในการวิจัยเป็นพื้นที่ที่มีการย้อมผ้าไหมด้วยผลมะเกลือเป็นจำนวนมาก ๓) พื้นที่ในการวิจัยนั้นสามารถที่จะพัฒนาความรู้และต่อยอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมผลมะเกลือ โดยให้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเสื่อเก็บย้อมมะเกลืออบสมุนไพรเพื่อสุขภาพบ้านเมืองน้อย ตำบลเมืองหลวง อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ สร้างรายได้จากการจำหน่ายผ้าไหมย้อมผลมะเกลือ และสมุนไพรที่ใช้ออบผ้า

กลุ่มประชากรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่ กลุ่มชาวบ้านที่ทอผ้าย้อมผ้าในเลือกแบบเจาะจงผู้ที่มีความชำนาญ นอกจากนั้นคณะผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้องการสัมภาษณ์เบื้องต้น คณะผู้วิจัยได้คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงมา ๑ จังหวัด จำนวน ๑ หมู่บ้าน โดยใช้กลุ่มตัวอย่างเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล จำนวน ๔๕ คน จากกลุ่มตัวอย่าง ๑) กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่มทอผ้า กลุ่มสมาชิกทอผ้าย้อมผ้า นักวิชาการบ้านเมืองน้อย ตำบลเมืองหลวง อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ ที่มีความชำนาญ เป็นกลุ่มบุคคลที่สามารถให้ข้อมูลในเชิงลึกได้ รวมทั้งสิ้น ๑๐ คน ๒) กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) ได้แก่ สมาชิกกลุ่มทอผ้า

บ้านเมื่อน้อย ตำบลเมืองหลวง อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งสามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการย้อมผ้าไหมด้วยผลมะเกลือ จำนวน ๑๕ คน และ ๓) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants) บุคคลทั่วไป เช่น ผู้ซื้อ ผู้ใช้ผ้าไหมย้อมผลมะเกลือในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ จำนวน ๒๐ คน

ผลการวิจัย

๑. สภาพปัจจุบันปัญหาภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ

๑.๑ ประวัติความเป็นมากลุ่มวิสาหกิจชุมชนเสื้อเก็บย้อมมะเกลืออบสมุนไพรเพื่อสุขภาพบ้านเมื่อน้อย ตำบลเมืองหลวง อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ

จากการสัมภาษณ์นางราตรี ดวงนิล และสมาชิกกลุ่ม (สัมภาษณ์ : ๒๕๕๙) เกี่ยวกับประวัติความเป็นมากลุ่มวิสาหกิจชุมชนเสื้อเก็บย้อมมะเกลืออบสมุนไพรเพื่อสุขภาพบ้านเมื่อน้อย ตำบลเมืองหลวง อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ พบว่ากลุ่มเริ่มก่อตั้งมาจาก เมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๓๖ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จมาเยี่ยมราษฎร ณ บ้านหนองน้ำขุ่น หมู่ที่ ๑๐ ตำบลเมืองหลวง อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ และทรงพระราชทานเงินสดสนับสนุนกลุ่มอาชีพโดยบ้านเมื่อน้อย หมู่ที่ ๖ เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ได้รับพระราชทานเงินสด จำนวน ๔ ราย รวมเป็นเงิน ๑๑,๕๐๐ บาท และเส้นไหม ๔ คน ๆ ละ ๒ กิโลกรัม รวม ๘ กิโลกรัม หลังจากนั้นจึงได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาเป็นกลุ่มทอผ้าไหม เพื่อตอบสนองพระราชเสาวนีย์ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ซึ่งจัดตั้งเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ แรกเริ่มมีสมาชิก ๒๑ คน ทุนดำเนินการ ๒,๒๐๐ บาท ปัจจุบันมีสมาชิก ๓๗ คน

ทุนดำเนินการ ๖๓,๘๐๐ บาท และได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอห้วยทับทัน จำนวน ๒๕,๐๐๐ บาท ในปี ๒๕๓๘ ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองหลวง จำนวน ๖,๐๐๐ บาท ปี ๒๕๓๙ ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองหลวง จำนวน ๕,๐๐๐ บาท รวมได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานราชการ รวมทั้งสิ้น ๓๖,๐๐๐ บาท มีการบริหารงานโดยคณะกรรมการบริหาร ซึ่งนำโดย นางราตรี ดวงนิล ยึดระเบียบกลุ่มเป็นแนวทางในการบริหารจัดการกลุ่ม

สำหรับผ้าไหมอบสมุนไพรย้อมมะเกลือหรือเสื้อเก็บเป็นชื่อที่เรียกเฉพาะถิ่น ตำบลเมืองหลวง อำเภอห้วยทับทัน มีความหมายมาจากการเก็บสายเพื่อทอให้เกิดลวดลายบนผ้า เป็นการเก็บสายให้ได้ ๔-๕ ตะกอ โดยลายที่นิยมทอเรียกว่า “ลายลูกแก้ว”

ลักษณะของเสื้อเก็บบ้านเมื่อน้อย เป็นเสื้อที่ทำจากผ้าไหมพื้นบ้านทอมือ ทอลายในตัว ย้อมสีดำด้วยมะเกลือ ตัดเย็บตามแบบเสื้อพื้นบ้านของชนเผ่าส่วย เขมร มีการเย็บและปักด้วยเส้นไหมสีต่าง ๆ เรียกว่า “การแซว” และอบด้วยสมุนไพรให้มีกลิ่นหอมติดทนนาน มีชื่อเรียกตามท้องถิ่นว่า “เสื้อผ้าเหยียบ” มีจุดเด่นคือ มีความสวยงามและเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาจากรบรรพบุรุษสู่ลูกหลาน เป็นเสื้อที่ผลิตจากวัตถุดิบธรรมชาติ เป็นผ้าไหมที่ใช้วัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่นในการถักทอ ขบวนการผลิตใช้วัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่ในท้องถิ่น และนำมาประกอบขึ้นมาใช้เองได้โดยไม่ต้องซื้อหาวัสดุที่ใช้ เป็นผลิตผลที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติหรือปลูกไว้ใช้เองได้ มีการผลิตที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างแท้จริง ลวดลายของผ้าเป็นเอกลักษณ์

ของท้องถิ่นและได้รับการคัดเลือกให้เป็นผ้าประจำจังหวัดศรีสะเกษ ผ้าไหมลายลูกแก้วย้อมมะเกลือเป็นผ้าที่มีความหนาจากยางของผลมะเกลือ ที่มีการย้อมซ้ำหลายครั้ง มีความคงทนในการใช้ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเสื้อเก็บย้อมมะเกลืออบสมุนไพรเพื่อสุขภาพบ้านเมืองน้อย ตำบลเมืองหลวง อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษได้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมให้กับเยาวชน และผู้ที่สนใจทั้งภายในและภายนอกชุมชน สวมใส่ในพิธีการรำแม่มด งานแต่งงาน ราบัญบังไฟ เป็นต้น เพื่อสืบสานวัฒนธรรมการแต่งกายให้คงอยู่ต่อไป

เสื้อผ้าเหล่านี้เป็นเสื้อผ้าที่คนเฒ่าคนแก่ถือว่าเป็นผ้าประจำชนเผ่า แสดงถึงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นที่ทำสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ ปัจจุบันใกล้สูญหาย เมื่อปี ๒๕๔๘ ได้เอาเสื้อไปคัดสรร OTOP ได้ ๓ ดาว จากนั้นได้นำไปวางจำหน่ายจะเป็นที่ยอมรับหรือตลาดมีความต้องการหรือไม่ ในปีแรกนำเสื้อไปจำหน่าย ๕ ตัว ขายหมดแต่ขอให้กลับมาแก้ไขให้ ๑ ตัว วัตถุประสงค์ของการสวมใส่ เพื่อ

๑. ใช้ใส่ในงานบุญประเพณีบุญบังไฟ งานแต่งงาน เพราะในสมัยก่อนไม่มีชุดแต่งงานให้เข้าถือว่าเป็นเสื้อที่ดีที่สุดสำหรับเจ้าบ่าวเจ้าสาว ถ้าไม่มีต้องเช่าหรือขอยืมผู้ทำไว้ เวลานำไปคืนต้องจ่ายเงินเป็นค่าเช่าสิบหรือห้าบาทด้วย จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีเอาไว้

๒. เป็นชุดนุ่งโห้ว หรือสวมใส่ในพิธีกรรมบูชาแม่มดผีฟ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์

๓. เป็นผ้าที่ใช้ในการบูชาแม่มดผีฟ้า ถ้ามีการประพาศติด ต้องนำเครื่องชุดนี้มาไหว้คารวะจึงจะหาย แล้วต้องสวมใส่ในการรำบูชาด้วย จึงถือว่าเป็นชุดที่สำคัญ หากไม่มีจะต้องหามาสวมใส่ให้ได้ นี่เป็นที่มาของผ้ามะเกลือบ้านเมืองน้อย

๑.๒ สภาพปัจจุบันปัญหาภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ

จากการร่วมกันวิเคราะห์ศักยภาพโดยใช้เทคนิค SWOT Analysis ในประเด็นสภาพปัจจุบัน ภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเสื้อเก็บย้อมมะเกลืออบสมุนไพร เพื่อสุขภาพบ้านเมืองน้อย ตำบลเมืองหลวง อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า

จุดแข็ง ได้แก่

๑) มีการจัดตั้งกลุ่ม โดยสมาชิกมีการรวมกลุ่มอย่างเข้มแข็ง

๒) สมาชิกในกลุ่มมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการเลี้ยงไหม การทอผ้า การตัดเย็บ การย้อมมะเกลือ และการอบสมุนไพรเพื่อสุขภาพเป็นอย่างดี โดยใช้เทคนิคและภูมิปัญญาที่มีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งมีเพียงผู้รู้บางท่านบางกลุ่มเท่านั้น ที่ยังคงทอผ้าไหมด้วยสมุนไพรในท้องถิ่นอยู่

๓) ลวดลายของผ้าไหมย้อมมะเกลือเป็นลายที่มีเอกลักษณ์ คือ ลายลูกแก้ว ซึ่งเป็นลายเอกลักษณ์ของจังหวัดศรีสะเกษ

๔) ผ้าไหมย้อมมะเกลือที่นำมาอบด้วยสมุนไพร เป็นงานผลิตด้วยมือที่มีคุณภาพ มีความสวยงามเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนและนอกชุมชน

๕) ผ้าไหมย้อมมะเกลือที่นำมาอบด้วยสมุนไพรจะมีกลิ่นหอมของสมุนไพรติดทนนาน เป็นการช่วยรักษาผิวพรรณไม่ให้ระคายเคือง กลิ่นหอมจากสมุนไพรช่วยในการคลายใจ ช่วยป้องกันแมลง เพิ่มความเย็นสบายสำหรับผู้สวมใส่ เพราะมีการระบายความร้อนได้ดี

ภาพที่ ๑ การประชุมกลุ่มย่อยเพื่อวิเคราะห์ศักยภาพในประเด็นสภาพปัจจุบันปัญหา
ภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ

๖) มีการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย

๗) ผู้สนใจผ้าไหมจะเดินทางเข้ามาซื้อผลิตภัณฑ์ในหมู่บ้าน

จุดอ่อน ได้แก่

๑) สมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุขาดผู้สืบทอดในอนาคต

๒) ไม่มีศูนย์ทอผ้า หรือศูนย์จัดแสดงและจำหน่ายสินค้าที่เป็นส่วนกลางภายในชุมชน

๓) ขาดความรู้เรื่องเทคโนโลยี และการถ่ายทอดความรู้ผ่านสื่อที่ทันสมัย

๔) ขาดการถอดความรู้เพื่อจัดเก็บเป็นเอกสารความรู้ภูมิปัญญาให้ผู้สนใจเข้ามาศึกษา

๕) สมุนไพรสำหรับนำมาอบผ้าไหมย้อมมะเกลือหากเก็บรักษาไม่ดีอาจทำให้ขึ้นราและไม่สามารถนำไปใช้อบผ้าได้

โอกาส ได้แก่

๑) ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก เช่น สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอห้วยทับทัน องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองหลวงในการสนับสนุนงบประมาณดำเนินกิจกรรม

๒) คนไทยนิยมสินค้าพื้นเมืองเพิ่มมากขึ้น

๓) รัฐบาลมีการรณรงค์สนับสนุนส่งเสริมให้ใช้ผลิตภัณฑ์ในประเทศ และสวมใส่ผ้าไทย

๔) องค์ความรู้ที่มีของสมาชิกในชุมชนสามารถพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือได้

อุปสรรค ได้แก่

๑) ผลมะเกลือ จะออกผลเป็นช่วงฤดูกาลไม่สามารถย้อมผ้าไหมได้ทั้งปี และต้องเร่งย้อมผ้าให้ทันก่อนที่ผลมะเกลือจะสุก

๒) สมุนไพรในการนำมาอบผ้าไหม ย้อมมะเกลือจะเจริญเติบโตในช่วงฤดูฝน ต้องเริ่มเก็บหลังจากฤดูฝน และเตรียมทำเครื่องสมุนไพรให้ทัน ถ้าแดดไม่จัดหรือมีแดดบ้างไม่มีแดดบ้างจะทำให้สมุนไพรที่ตากขึ้นราได้

๓) หากฝนตกจะเป็น อุปสรรคในการตากผ้าไหมย้อมมะเกลือ และการตากเครื่องสมุนไพรสำหรับอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ

จากการวิเคราะห์ศักยภาพของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเสื้อเก็บย้อมมะเกลืออบสมุนไพรเพื่อสุขภาพ บ้านเมื่อน้อย ตำบลเมืองหลวง อำเภอยะหริ่ง จังหวัดศรีสะเกษ จะเห็นว่ากลุ่มมีจุดแข็งและโอกาสในด้านต่าง ๆ สูง แต่ยังขาดผู้สืบทอดในอนาคต เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ ดังนั้น โครงการนี้สามารถช่วยถอดความรู้ และผลิตเป็นชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำหรับชุมชน : สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ เพื่อเป็นการจัดเก็บความรู้ และนำชุดความรู้ดังกล่าวถ่ายทอดให้กับเยาวชน นิสิต นักศึกษา ผู้ที่สนใจ สามารถศึกษาข้อมูล เทคนิควิธีการนำสมุนไพรมาใช้ในการอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ และเป็นการอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาพื้นบ้านให้คงอยู่ต่อไป

๒. องค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ

จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามประเด็น องค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการศึกษาดังนี้

๒.๑ ผ้าไหมย้อมมะเกลือ

๒.๑.๑ การเตรียมวัตถุดิบและอุปกรณ์สำหรับการย้อม

ปัจจุบันการย้อมผ้าไหมด้วยผลมะเกลือจะใช้ผ้าไหมทอมือ ซึ่งเป็นการทอมือลวดลายในตัว ย้อมสีดำด้วยมะเกลือ มีการเย็บและปักด้วยเส้นไหมสีอื่นต่างๆ เรียกว่า “การแซว” มีชื่อเรียกตามท้องถิ่นว่า “เสื้อผ้าเหยียบ” หรือ “อ่าวเก็บ” และอบด้วยสมุนไพรซึ่งมีคุณสมบัติทำให้มีกลิ่นหอมติดทนนาน โดยมีการจัดเตรียมวัตถุดิบและอุปกรณ์สำหรับการย้อม ดังนี้

๑. ผลมะเกลือ ที่นำมาใช้ย้อมนั้นเป็นวัตถุดิบที่มีภายในบริเวณหมู่บ้านเมื่อน้อย เกิดตามธรรมชาติ หรือตามหัวไร่ปลายนา สำหรับการย้อมสีนั้นผู้ทอผ้าจะเหมาซื้อต้นมะเกลือทั้งต้นในปีที่จะนำผลมะเกลือมาย้อมสี ในราคาต้นละ ๓๐๐-๕๐๐ บาท ในการย้อมแต่ละครั้ง จึงจะไปเก็บผลมะเกลือมาทำการทำให้ละเอียดแล้วย้อมผ้าในแต่ละวัน จะไม่เก็บมาทั้งข้ามวันข้ามคืน เพราะผลและใบจะกลายเป็นสีดำสนิท

ผลมะเกลือมีชื่อวิทยาศาสตร์ *Diospyros mollis* Griff ชื่อสามัญ Ebony Tree วงศ์ EBENACEAE ชื่ออื่น ผีเผา (เงี้ยว-ภาคเหนือ), มะเกลือ (ทั่วไป), มักเกลือ หมักเกลือ มะเกลือ (ตราด), มะเกีย มะเกือ (พายัพ-ภาคเหนือ), เกลือ (ภาคใต้) ถิ่นกำเนิดในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น พม่า ในไทยพบตามป่าเบญจพรรณแล้งทั่วไป แหล่งที่พบ ป่าเต็งรังและป่าคืนสภาพสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ชอบแสงแดดจัดขึ้นได้ดีในดินแทบทุกชนิด มะเกลือเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ สูงถึง ๓๐ เมตร ไม่ผลัดใบ เปลือกลำต้นสีดำเป็นสะเก็ด โคนต้นมักเป็นรากพุดอน เรือนยอดเป็นพุ่มกลม กิ่งอ่อนมีขนนุ่ม ใบเป็นใบเดี่ยว เรียงสลับรูปไข่ ใต้ท้องจะเห็นเส้นใบชัด มีประมาณ ๑๐-๑๕ คู่ ขนาดของใบกว้าง

ประมาณ ๑.๕-๔ เซนติเมตร โคนใบมน ปลายใบสอบ เมื่อใบแห้งเป็นสีดำ ดอกสีขาวหรือเหลืองอ่อน ออกตามง่ามใบ แยกเพศอยู่คนละต้น ดอกเพศผู้เป็นช่อสั้น ๆ ออกตามง่ามใบ มีดอกย่อยประมาณ ๓ ดอก กลีบดอกเชื่อมติดกันเป็นรูปกรวย ปลายแยกเป็น ๔ แฉก ยาว ๖-๘ เซนติเมตร ดอกเพศเมียเป็นดอกเดี่ยว ก้านดอกยาว ๑-๒ มิลลิเมตร กลีบดอกสีเหลือง มีกลีบเลี้ยงสีเขียวเข้ม ๔ กลีบ มีเกสรตัวผู้เทียม ๘-๑๐ อัน ออกดอกเดือนมกราคม - กันยายน ผลกลมหรือรูปไข่ สีส้มอมเหลือง ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒ เซนติเมตร ฉ่ำน้ำ มีกลีบเลี้ยง ๔ กลีบ อยู่ที่ยึดผล เมื่อแก่สีเหลืองอ่อนผลสุกดำ เมล็ดรูปรีแบนยาว ๑ เซนติเมตร ด้านหนึ่งคล้ายสามเหลี่ยมฐานมน สีน้ำตาลเข้ม ๓-๗ เมล็ด เมล็ดสีดำผิวมัน ออกผลเดือนพฤษภาคม-ธันวาคม (ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ ๕, ๒๕๔๙ : ๑-๒)

๒. ผ้าไหมที่ทอเป็นผืน ทั้งแบบที่มีลายจากการทอ และแบบที่ไม่มีลายจากการทอ หรือผ้าพื้นเรียบสีขาวครีมงาช้าง เพื่อนำมาย้อม

ผลมะเกลือให้เป็นสีดำสนิท ซึ่งผ้าไหมที่ทอเป็นผืนนั้น ได้มาจากการทอด้วยตนเอง หรือจากสมาชิกกลุ่มทอผ้าไหม ในหมู่บ้าน เครือข่ายระหว่างหมู่บ้าน และอำเภอใกล้เคียง โดยผ้าไหมจากกลุ่มแม่บ้าน เป็นไหมเลี้ยง ซึ่ง Mullberry เป็นพันธุ์หม่อนที่ใช้เลี้ยงไหม

๓. ครกไม้ สากไม้ สำหรับตำผลมะเกลือ ซึ่งทำจากไม้แดง ไม้เต็ง ตามที่หาได้บริเวณท้องนา ภายในหมู่บ้าน

๔. ถูมือยาง สำหรับสวมใส่เพื่อใช้ย้อมผ้าไหมด้วยผลมะเกลือ ป้องกันสีจากผลมะเกลือติดมือ

๕. กะละมังพลาสติก หรือกะละมังจากยางรถ ใช้แช่ผ้าขณะทำการย้อม

๖. ถังน้ำพลาสติก ขนาด ๕ ลิตร เพื่อใช้สำหรับตักน้ำจากสระมาผสมกับมะเกลือขณะตำ

๗. น้ำสำหรับผสมผลมะเกลือในการตำและย้อม เป็นน้ำจากสระน้ำข้างบ้านหรือในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นน้ำที่แช่ข้ามปี

ภาพที่ ๒ การเตรียมผลมะเกลือ

๒.๑.๒ ขั้นตอนการย้อมผ้าไหมด้วย
ผลมะเกลือ

ปัจจุบันการย้อมผ้าไหมด้วยผลมะเกลือ
ของบ้านเมือ่งน้อย ตำบลเมืองหลวง อำเภอ
ห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ ใช้วิธีการย้อมผ้าไหม
ด้วยผลมะเกลือแบบดั้งเดิมที่ทำสืบทอดกันมา
รุ่นต่อรุ่น โดยมีขั้นตอนการย้อมผ้าไหมด้วย
ผลมะเกลือแบบดั้งเดิม ดังนี้

๑. ช่วงระยะเวลาการย้อม

ช่วงระยะเวลาในการนำผ้าไหมมาย้อม
ผลมะเกลือและอบด้วยสมุนไพร คือ ในระหว่างเดือน
มกราคม ถึง เดือนกันยายน มะเกลือจะเริ่มออกดอก
และระหว่างเดือนพฤษภาคม ถึง เดือนธันวาคม
มะเกลือจะติดผล สามารถเริ่มย้อมผ้าไหมด้วย
ผลมะเกลือได้ในระหว่างเดือนกรกฎาคม ถึง
เดือนพฤศจิกายน (ก่อนเก็บเกี่ยวข้าว) (ราตรี ดวงนิล.
๒๕๕๘ : สัมภาษณ์) ในขั้นตอนนี้สามารถ

นำสมุนไพรที่ให้กลิ่นหอมมาใช้เป็นส่วนผสม
สำหรับการย้อมสีได้

๒. การเตรียมผลมะเกลือ

การเตรียมผลมะเกลือสำหรับการย้อม
ผ้าไหม สามารถนำผลมะเกลือดิบและผลมะเกลือสุก
มาใช้ในการย้อมได้แต่สำหรับบ้านเมือ่งน้อย นิยม
นำผลมะเกลือดิบสีเขียวนำมาใช้ในการย้อมผ้าไหม ดังนี้

ผลมะเกลือดิบ หลังจากเก็บผล
มะเกลือดิบจากต้นแล้วนำมาคัดผลมะเกลือผลเล็ก
สีเขียว ที่มีอายุประมาณ ๒-๓ เดือนขึ้นไป เมล็ดจะมี
ลักษณะเป็นจาวตาลคล้ายวุ้น หรือลูกชิด สีใส
มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑ เซนติเมตร
จะให้สีได้มากกว่าผลที่มีขนาดโต อายุประมาณ
๕-๖ เดือน

สัดส่วนมะเกลือ ๑ ถึง (๕ ลิตร) ต่อน้ำ
๑ ถึง (๕ ลิตร) กล่าวคือ ผลมะเกลือ จำนวน ๑ ถึง
(ขนาดถึงน้ำพลาสติกปริมาณ ๕ ลิตร) ผสมกับน้ำ

ภาพที่ ๓ การนำผ้าย้อมมะเกลือไปตากแดดครั้งแรกก่อนนำมาย้อมซ้ำ

จากสระน้ำข้างบ้านหรือน้ำในหมู่บ้านที่แช่ข้ามปี จำนวน ๑ ถึง (ขนาดถังน้ำพลาสติกขนาด ๕ ลิตร) ตำรวมลงในครกไม้สักไม้ที่เตรียมไว้ ตำพOMEเกลือ ละเอียดพอประมาณ ในการตำพOMEเกลือจะผสม ใบอ่อนของพOMEเกลือด้วย พักใส่ถังกะละมังพลาสติก หรือกะละมังจากยางรถไว้ ซึ่งจะทำให้เสื้อผ้านั้น มีสีเหลือง แต่หลังจากนำผ้ามาตากแดดให้แห้งผ้า จะเปลี่ยนเป็นสีเขียว ต้องทำการย้อมผ้าและตากแดด ให้อย่างน้อย ๓-๘ ครั้ง ผ้าจึงจะเปลี่ยนสีจนกระทั่ง กลายเป็นสีดำสนิทตามความต้องการ

พOMEเกลือสุก คือ การนำพOMEเกลือสุก สีดำมาบดหรือตำในครกไม้ให้ละเอียด แล้วกรอง เอาเฉพาะน้ำสีดำมาใช้ในการย้อมผ้า โดยหลังจาก ย้อมผ้าเสร็จให้นำผ้ามาตากแดด แล้วนำกลับมาย้อม ซ้ำอีกประมาณ ๓ ครั้ง โดยภูมิปัญญาดั้งเดิม หลังจาก ย้อมผ้าเรียบร้อยแล้ว หากต้องการให้ผ้ามีสีดำสนิท และเป็นมันเงาด้วย ให้นำผ้าไปหมักในโคลน ประมาณ ๑-๒ คืน หรืออย่างน้อย ๕ ชั่วโมง จากนั้น จึงนำผ้ามาซักให้สะอาด สำหรับบ้านเมืองน้อย ไม่นิยมนำพOMEเกลือสุกมาใช้ในการย้อมผ้า

๓. วิธีการย้อม

วิธีการย้อมผ้าไหมให้เป็นสีดำด้วย พOMEเกลือ มีวิธีการตามภูมิปัญญาที่สืบทอด ต่อกันมา คือ การย้อมเย็นและการย้อมร้อน สำหรับ บ้านเมืองน้อยจะใช้เฉพาะวิธีการย้อมเย็นเท่านั้น ก่อนนำพOMEเกลือมาย้อมผ้า จะต้องไปหาสมุนไพร ที่มีกลิ่นหอมมาเตรียมไว้ก่อน ได้แก่ ใบเล็บครุฑ ต้นขนหรือต้นเนียม ฮากกระเด็น หรือรากผักหอม และว่านหอมต่าง ๆ นำสมุนไพรทั้งหมดโขลกหรือตำ รวมกันให้ละเอียดจะมีกลิ่นหอมในตัวเอง เรียกว่า เป็นการย้อมสดโดยใช้วิธีการย้อมเย็น เป็นวิธีการแช่ ผ้าไหมที่ทอเป็นผืนลายลูกแก้ว หรือผ้าไหมที่ตัดเป็น เสื้อ กางเกง ผ้าพันคอ และผ้าคลุมไหล่ นำมาย้อมใน

น้ำพOMEเกลือที่ได้เตรียมไว้ ร่วมกับสมุนไพรที่มี กลิ่นหอม เรียกว่าเป็นการย้อมสด โดยหลังจากตำ พOMEเกลือและน้ำที่ผสมตามสัดส่วนพOMEเกลือ ๑ ถึง (๕ ลิตร) ต่อ น้ำ ๑ ถึง (๕ ลิตร) แล้ว นำพOMEเกลือ ที่ตำลงในกะละมังพลาสติกหรือกะละมังที่ทำจาก ยางรถยนต์ พร้อมผสมน้ำจากสระน้ำข้างบ้าน หรือในหมู่บ้านที่แช่ข้ามปีอีก จำนวน ๒ ถึง (ขนาด ถังน้ำพลาสติกขนาด ๕ ลิตร) นำผ้าไหมที่ทอเป็นผืน หรือผ้าไหมที่ตัดเป็นเสื้อ กางเกง ผ้าพันคอ และ ผ้าคลุมไหล่ลงไปแช่และขยี้เบา ๆ ในกะละมังที่มี ส่วนผสมของพOMEเกลือตำละเอียดผสมน้ำ เพื่อให้ซึมเข้าเนื้อผ้า ประมาณ ๑๐-๑๕ นาที ยางจากพOMEเกลือที่ผสมน้ำซึ่งมีความหนืดจะช่วย เกาะเนื้อผ้าไหมทำให้สีดำของพOMEเกลือซึมเข้าสู่ เนื้อผ้า หลังจากนั้นนำขึ้นบิดให้พOMEเกลือจะมีสีเหลือง แล้วนำไปตากแดด

การตากแดด จะนำผ้าไหมที่ทอเป็นผืน ลายลูกแก้ว หรือผ้าไหมที่ตัดเป็นเสื้อ กางเกง ผ้าพันคอ และผ้าคลุมไหล่ โดยการปูราบลงกับพื้นดินลานบ้าน หรือลานหญ้ากลางแจ้งในครั้งแรกของการย้อม เพื่อให้สีดำและยางของพOMEเกลือที่ตำละเอียดซึม เข้าเนื้อผ้าให้เสมอกันทั่วทั้งผืน และไม่ให้พOMEเกลือไหล ออกจากเสื้อ ปล่อยไถ้นจนแห้งหมาด ๆ ผ้าจะเริ่ม เปลี่ยนเป็นสีเขียว จึงนำเสื้อผ้ามานำพOMEเกลือ เหมือนครั้งแรก และนำไปตากแดดเหมือนเดิม

ใน ๑ วัน จะย้อมผ้าซ้ำและตากได้ ประมาณ ๓-๔ ครั้ง (ขึ้นกับความแรงของแดด) ก่อนเก็บเสื้อผ้าย้อมวันต่อไป จากนั้นนำเสื้อผ้าย้อม พOMEเกลือที่ตากแดดแห้งแล้ว มาลวกน้ำร้อนโดยต้มน้ำ พอต้มเสื้อผ้านี้ หลังจากนั้นนำเสื้อผ้านี้ไปย้อมในน้ำเย็น แล้วจึงเอา เสื้อผ้านี้มาลวกในหม้อต้มน้ำ กดลงให้น้ำท่วมเสื้อผ้านี้ ปิดฝาหม้อ ปล่อยให้เย็นแล้ว จึงนำขึ้นมาบิดหมาด ๆ พักไว้ในถังรอย้อมวันถัดไป หลังจากการย้อมเสื้อผ้านี้

เสร็จในแต่ละวันนั้น ต้องนำเสื้อผ้าที่ย้อมมาลวกน้ำร้อนทุกครั้ง เพื่อให้ยางมะเกลือละลายและเศษฝุ่นต่าง ๆ ไม่ติดเสื้อผ้า ซึ่งจะช่วยให้เสื้อผ้ามีความอ่อนนุ่ม ไม่แข็งกระด้าง ทั้งนี้ น้ำมะเกลือสำหรับการย้อม ต้องเตรียมใหม่ทุกวัน หลังจากการย้อมวันละ ๓-๔ ครั้ง ประมาณ ๗-๘ วัน จะเห็นว่าเสื้อผ้ามีสีดำสนิทแล้วให้หยุดย้อม

๒.๒ สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ

๒.๒.๑ การย้อมและตากผ้าไหมย้อมด้วยผลมะเกลือจนกลายเป็นสีดำสนิท แล้วนำผ้าไหมมาอบด้วยสมุนไพรที่สามารถหาได้ในท้องถิ่น เพื่อให้ผ้ากลิ่นหอมของสมุนไพรติดทนนาน เป็นการช่วยรักษาผิวพรรณไม่ให้ระคายเคือง และกลิ่นหอมจากสมุนไพรช่วยในด้านการหายใจ ช่วยป้องกันแมลง เพิ่มความเย็นสบายสำหรับผู้สวมใส่ หรือปกคลุม เพราะมีการระบายความร้อนได้ดี โดยใช้เทคนิคและภูมิปัญญาที่มีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งมีเพียงผู้รู้บางท่าน บางกลุ่มเท่านั้นที่ยังคงอบผ้าไหมด้วยสมุนไพรในท้องถิ่นอยู่ โดยสมุนไพรที่นำมาใช้มีสมุนไพรหลัก และสมุนไพรเสริม (ถ้ามี) ดังนี้

สมุนไพรหลัก เป็นสมุนไพรที่เป็นส่วนประกอบหลักในการนำมาใช้อบผ้าไหมย้อมมะเกลือได้แก่

๑. ขมิ้น

เป็นพรรณไม้ล้มลุก มีเหง้าอยู่ใต้ดินมากเป็นพรรณไม้เดียวกันกับขมิ้นหรือขิง มีลำต้นสูงประมาณ ๕๐-๗๐ ซม. เนื้อในจะมีสีเหลืองอมส้ม และมีกลิ่นหอม มีชื่อสามัญ Turmeric, Curcuma ชื่อวิทยาศาสตร์ : Curcuma Longa L วงศ์ : ZINGIBERACEAE และชื่ออื่น คือ ขมิ้นหัว, ขมิ้นแกง, ขมิ้นหยวก (เชียงใหม่) ขมิ้น (กลาง) หมัน, ขมิ้น (ภาคใต้) สะยอ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ตายอ

(กะเหรี่ยง-กำแพงเพชร)

ขมิ้นชัน เป็นพืชในตระกูลขิงขีเบอร์ราซี (Zingiberaceae) เช่นเดียวกับขิงและพล เป็นพืชล้มลุกอายุหลายปี มีลำต้นจริงอยู่ใต้ดิน เรียกว่า เหง้า (Rhizome) ซึ่งประกอบด้วยเหง้าหลักใต้ดิน เรียกว่า “หัวแม่” มีลักษณะรูปไข่และแตกแขนงทรงกระบอก ออกด้านข้างทั้ง ๒ ด้าน เรียกว่า “แงง” ส่วนลำต้นเหนือดิน เป็นลำต้นที่เกิดจากการอัดตัวกันของกาบใบ มีความสูงประมาณ ๓๐-๔๐ เซนติเมตร ขมิ้นชันมีเนื้อสีเหลืองเข้มจนถึงสีแดงเข้ม มีกลิ่นเฉพาะตัว ซึ่งมาจากน้ำมันหอมระเหยที่มีอยู่ภายใน เหง้าขมิ้นมีสารประกอบที่สำคัญ เป็นน้ำมันหอมระเหย “เอสเซนเชียล” และในเหง้ายังมีสารสีเหลืองส้มที่ทำให้ขมิ้นได้ชื่อว่า Curcumin จากการทดลองพบว่าขมิ้นสามารถฆ่าเชื้อแบคทีเรีย เชื้อรา ลดอาการอักเสบ มีฤทธิ์ในการขับน้ำดีดี น้ำมันหอมระเหยในขมิ้นมีสรรพคุณรักษาอาการปวดท้องเสีย ท้องอืด แน่นจุกเสียด ขมิ้นไม่มีพิษเฉียบพลัน มีความปลอดภัยสูง

๒. เล็บครุฑ ฤๅษี

มีลักษณะเป็นพุ่มขนาดเล็ก ต้นสูงประมาณ ๑-๒ เมตร เปลือกต้นเป็นสีน้ำตาล เนื้อไม้สีขาว ใบเป็น ใบประกอบ เรียงสลับ ๕-๗ ใบ ขนาดรูปร่างและสีของใบจะแตกต่างกันตามสายพันธุ์ ดอกเป็นดอกช่อ ออกที่ซอกใบปลายกิ่ง ดอกย่อยมีขนาดเล็ก มีชื่อทางพฤกษศาสตร์ว่า Polyscias balfouriana Bailey เล็บครุฑนก เล็บครุฑหงอนไก่ เล็บครุฑใบมะตูม Polyscias filicifolia Bailey เล็บครุฑอีแปะ Polyscias fruticosa Harms เล็บครุฑทอดมัน เล็บครุฑใบเทศ เล็บครุฑผักชี เล็บครุฑฝอย Polyscias guilfoylei Bailey เล็บครุฑใหญ่ เล็บครุฑใบใหญ่ Polyscias pinnata Forst เล็บครุฑทองคำ ชื่อวงศ์

ARALIACEAE

ต้นเล็บครุฑ เป็นไม้ประดับที่สามารถปลูกได้ทั้งในกระถางและลงดิน ให้ความสวยงามที่ใบและสีส้มของใบสรรพคุณทางยา เล็บครุฑทุกชนิดมีสรรพคุณเหมือนกัน คือ ใบรสหอมร้อนตา แล้วพอกแก้ปวดบวมอักเสบ ทั้งต้นรสฝาดหอม สมานแผล แก้ไข้ รากรสหอมร้อน ต้มดื่มขับปัสสาวะ ระบายประสาท แก้ปวดข้อ สูดดมขับเหื้อ สรรพคุณทางโภชนาการ ใบและยอดอ่อน บางชนิดสามารถรับประทานเป็นผักสดแก้มลักลาบ หลู้ ก้อย ชุบแป้งทอดให้กรอบเป็นผักจิ้ม น้ำพริก

คนไทยโบราณเชื่อว่า บ้านใดปลูกต้นเล็บครุฑไว้ประจำบ้านจะช่วยคุ้มครองและป้องกันภัยเพราะครุฑ หรือ คุดติ คือการคุ้มครองรักษาให้เกิดความสงบสุขและปลอดภัย นอกจากนี้ลักษณะของใบเล็บครุฑ ยังมีลักษณะคล้ายเล็บของพญาครุฑ ซึ่งโบราณเชื่อว่าสามารถช่วยป้องกันภัยอันตราย

๓. กล้วยาแฝกหอม รากแฝกหอม หรือฮากกะเณ

กล้วยาแฝก มีชื่อสามัญ Vetiver grass, Khuskhus, Cuscut, Sevendara grass ชื่อวิทยาศาสตร์ Chrysopogon zizanioides (L.) Roberty (ชื่อพ้องวิทยาศาสตร์ Vetiveria zizanioides (L.) Nash) จัดอยู่ในวงศ์หญ้า (POACEAE หรือ GRAMINEAE) บางท้องถิ่นเรียกกล้วยาแฝกว่า กล้วยาแฝกหอม มีลักษณะใบมีความกว้างประมาณ ๐-๖-๑.๒ เซนติเมตรและยาวประมาณ ๔๕-๑๐๐ เซนติเมตร ใบเป็นสีเขียวเข้ม หลังใบโค้งปลายแบน เนื้อใบค่อนข้างเหนียว มีไขเคลือบทำให้ดูมัน ส่วนท้องใบจะออกเป็นสีขาวซีดกว่าหลังใบ

กล้วยาแฝก จัดเป็นไม้จำพวกหญ้า มีอายุหลายปี เป็นหญ้าที่ขึ้นเป็นกอแน่น ใบยาวตั้ง

ตรงขึ้นได้สูงประมาณ ๑-๒ เมตร กอแฝกจะมีขนาดค่อนข้างใหญ่ โคนกอเบียดแน่นไม่มีไหล ส่วนโคนของลำต้นจะแบน โดยเกิดจากส่วนของโคนใบที่แบนเรียงซ้อนกัน และลำต้นแท้จะมีขนาดเล็กซ่อนอยู่ในกาบใบบริเวณคอต้น มีรากเหง้าเป็นฝอยอยู่ใต้ดิน และมีกลิ่นหอม มักพบขึ้นเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ หรือขึ้นกระจายกันแต่ไม่ไกลกันมากนัก ส่วนการเจริญและแตกกอพบว่าจะมีการแตกหน่อใหม่ทดแทนต้นเก่าอยู่เสมอ โดยจะแตกหน่อออกทางด้านข้างรอบ ๆ กอ ในบ้านเราจะพบหญ้าแฝกได้มากที่โล่งแจ้ง โดยเฉพาะบริเวณที่มีความชื้นสูงหรือใกล้น้ำ และในป่าเต็งรัง

สรรพคุณของหญ้าแฝก อันได้แก่ รากมีรสหอม ช่วยแก้โรคประสาท น้ำมันหอมระเหยช่วยทำให้นอนหลับทำให้สงบ บำรุงโลหิต แก้ปวดไข้ เป็นต้น องค์ประกอบทางเคมีที่พบในหญ้าแฝกได้แก่น้ำมันหอมระเหย (Vetiver oil) น้ำมันหอมระเหยมีฤทธิ์ฆ่าเชื้อ ทำให้ผิวหนังร้อนแดงอย่างอ่อน ทำให้นอนหลับ ทำให้สงบ กล้วยาแฝกหอมเป็นพืชที่สะสมน้ำมันหอมไว้ในส่วนของราก คนไทยสมัยก่อนจึงใช้รากของกล้วยาแฝกเป็นเครื่องหอมสำหรับอบเสื้อผ้า แก้วกลิ่นอับในตู้เสื้อผ้า ใช้ขับไล่แมลง ด้วยการใช้อากแห้งนำมาแขวนในตู้เสื้อผ้า และยังใช้ผสมกับน้ำมันให้เกิดกลิ่นหอม หรือนำไปผลิตเป็นเครื่องสำอาง (<https://medthai.com/กล้วยาแฝก>) นอกจากนี้ ยังใช้ส่วนรากเป็นสมุนไพรรักษาโรคด้วย ในปัจจุบันยังสามารถหาซื้อรากกล้วยาแฝกได้ตามร้านขายยา แผนโบราณ นับว่ากล้วยาแฝกเป็นพืชหนึ่งที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนไทยเรามาแต่โบราณกาล

๔. เปราะหอม

เปราะหอม เป็นสมุนไพรที่หอมยาไทย

รู้จักกันเป็นอย่างดี เพราะเข้าตำราบ้านแก่วิเศษ และปรุงเป็นยาหอมแทบทุกชนิด เป็นพืชที่มีคุณสมบัติเป็นทั้งยาสมุนไพร เครื่องหอม ว่านศักดิ์สิทธิ์ อาหาร ทั้งยังเป็นไม้ประดับเนื่องจากมีดอกที่สวยงาม เพราะหอมมีชื่อเรียกที่หลากหลาย ซึ่งทางภาคกลางเรียก เปราะหอม ภาคเหนือและภาคอีสานเรียกว่า ว่านหอม ภาคใต้เรียก เปราะ

ชื่อว่าน : ว่านเปราะหอม ชื่อวิทยาศาสตร์: *Kaempferia galanga* Linn. ชื่อวงศ์ : ZINGIBERACEAE ชื่ออื่น ๆ : ว่านเปราะหอมแดง, เปราะหอมขาว, ว่านหอม, หอมเปราะ, ว่านตีนดิน (เหนือ), ว่านนกยูง, ว่านหวานนอน, ว่านแผ่นดินเย็น (เชียงใหม่), ชู (แม่ฮ่องสอน)

เรื่องราวของเปราะหอมมีตำนานเล่าขานกันมาเป็นเวลาช้านาน จากการที่เปราะหอมมีประโยชน์มากมายเป็นทั้งยา เครื่องสำอาง และอาหาร คนโบราณจึงวางอุบายให้คนปลูกเปราะหอมกันให้มาก ๆ โดยบอกว่าเปราะหอมหรือว่านหอมนี้มีพลังในการปิดเป่าภูตผีปิศาจ และขจัดมารออกไปได้ ชาวบ้านทางภาคอีสานจึงนิยมปลูกต้นเปราะหอมไว้หน้าบ้าน เนื่องจากมีความเชื่อว่าเปราะหอมเป็นว่านศักดิ์สิทธิ์นั่นเอง โดยในตำนานเล่าว่า เมื่อครั้งสมัยพระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ ๆ ได้มีมารมาผจญพระแม่ธรณีจึงได้บีบมวยผมเพื่อให้น้ำทวมมารพระพุทธเจ้าจึงได้ประทานเปราะหอมนี้ลงไปให้น้ำเพื่อช่วยในการปราบมาร ดังนั้นในการขับไล่ผีของชาวอีสานในอดีตจึงใช้เปราะหอมแช่น้ำให้ผู้ป่วยรับประทาน เพื่อเป็นการขับไล่ภูตผีปิศาจออกไป และยังมีความเชื่อว่าไม้หอมเป็นไม้มงคลใช้สำหรับใส่ลงไปในน้ำสำหรับสรงน้ำพระหรือสรงน้ำขอพรจากผู้ใหญ่ และใช้ผสมในพระเครื่อง

นอกจากนี้เปราะหอมยังถูกนำมาใช้เป็นว่านมหาเสน่ห์สำหรับชายหนุ่ม โดยนิยมนำว่าน

มาปลูกเสกด้วยคาถาแล้วนำมาเขียนคิ้ว หรือทาปาก เพื่อให้ได้รับความเมตตา รักใคร่เอ็นดูจากญาติมิตร เพื่อนฝูง เจ้านายหรือเพศตรงข้าม และในงานแต่งงานของชาวอีสานใต้ เช่น ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ มักจะนำเปราะหอมแช่ไว้ในขันใส่น้ำไว้สำหรับดื่มเพื่อความเป็นสิริมงคล บำรุงหัวใจ ขับลม และทำให้มีเรี่ยวแรง

๕. ต้นตะคอง หรือ หนามคอง

เป็นไม้พุ่มรอเลื้อยสูง ๔-๖ เมตร ลำต้นและกิ่งมีหนาม ใบเดี่ยว ออกเรียงสลับ ดอกออกเป็นช่อกระจุกที่ซอกใบ ดอกขนาดเล็กสีเขียวยาวอ่อน มีกลีบดอกและกลีบเลี้ยงอย่างละ ๕ กลีบ ผลทรงกลมสีเขียว มี ๑ เมล็ด พบขึ้นตามป่าทางภาคอีสานและภาคเหนือ

ชื่อท้องถิ่น อังกฤษ (เขมร - สุรินทร์) หมากมา (ภาคเหนือ) หมากกะทันช้าง (ภาคกลาง) หนามตะคอง (อุบลราชธานี) หนามค้อม หนามคอม (พิษณุโลก) มะหมากมา มะต้นดง ชื่อวิทยาศาสตร์ : *Zizyphus cambodiana* Pierre ชื่อวงศ์ : RHAMNACEAE ประโยชน์ใช้ทำเป็นยาพื้นบ้านอีสาน ลำต้นหรือราก ผสมลำต้นกำลังข้างสาร ต้มน้ำดื่มแก้ผดทะบูน (ผดสำแดง) ลำต้นต้มน้ำดื่มรักษากามโรค

๖. ต้นกระวาน ต้นกระงาน ต้นนมยาน ต้นตดหมา

กระวานถือเป็นเครื่องเทศชนิดหนึ่งที่ใช้ในการประกอบอาหารไทยต่าง ๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นน้ำพริก แกงมัสมั่น หรือแกงกะหรี่ ด้วยกลิ่นหอมที่เป็นเอกลักษณ์และสรรพคุณในการรักษาโรค ที่สามารถนำทุก ๆ ส่วนในต้นกระวานมาใช้ประโยชน์ได้ทั้งสิ้น อีกทั้งยังเป็นพืชสมุนไพรที่ปลูกง่าย ไม่ต้องดูแลรักษามาก เจริญเติบโตได้ดีในที่ที่มีความชื้นสูง สามารถปลูกเป็นพืชแซมไม้ผลหรือไม้ยืนต้นเพื่อให้ร่มเงาได้

กระวานจึงถือเป็นพืชสมุนไพรที่เป็นที่รู้จักทั่วโลก และถูกนำมาใช้ประโยชน์อย่างมากทั้งในสูตรอาหาร และตำรายาไทย

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Amomum kervanh Pierre* ชื่อสามัญ : Siam Cardamom, Best Cardamom, Clustered Cardamom, Camphor Seed วงศ์ : Zingiberaceae ชื่ออื่น : กระวานดำ กระวานแดง กระวานขาว (ภาคกลาง, ภาคตะวันออก) กระวานจันทร์ กระวานโพธิสัตว์

กระวานเป็นพืชล้มลุก เจริญเติบโตได้ดีตามป่าเขาดิบชื้น ต้นกระวานสูงประมาณ ๓ เมตร มีลำต้นเป็นเหง้าหรือหัวใต้ดิน กระวานเป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยวเรียงสลับกัน ก้านใบที่มีลักษณะโค้งเป็นกาบแข็งแรง ตัวใบมีสีเขียวออกสลับกันที่โคนต้น ใบโค้งมนปลายเรียวแหลม ผิวใบมีลักษณะเรียบมัน ยาวประมาณ ๑๒ เซนติเมตร ดอกเจริญมาจากส่วนเหง้าใต้ดิน ดอกมีสีเหลืองออกเป็นช่อบริเวณโคนต้นเหนือผิวดิน ผลมีลักษณะเป็นลูกกลมออกเป็นพวง ผิวเปลือกมีริ้วตามยาว สีขาวนวล ช่อหนึ่ง ๆ มีผลประมาณ ๑๐-๒๐ ผล ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑๐ มิลลิเมตร ภายในผลมีเมล็ดเล็ก ๆ สีน้ำตาลแก่ประมาณ ๙-๑๘ เมล็ด ทั้งผลและเมล็ดมีกลิ่นหอมฉุน รสเผ็ดและเย็นที่เป็นเอกลักษณ์ คล้ายการบูร

กระวานเป็นหนึ่งในส่วนประกอบของ พักตยาไทย กระวานมีน้ำมันหอมระเหยซึ่งมีกลิ่นหอมที่โดดเด่น ประกอบด้วย การบูร (camphor), ไพนีน (pinene), ลิโมนีน (limonene), เมอร์ซีน (myrcene) อีกทั้งมีสรรพคุณทางสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคได้ทุกส่วน ผลแก่มีรสเผ็ดร้อน กลิ่นหอมเฉพาะตัว ใช้แก้อาหารท้องอืด ท้องเฟ้อ ขับลม และแก้อาการจุกเสียดแน่นท้อง เมล็ดแก่ธาตุพิการ หรืออุจจาระพิการ หากใช้ผสมกับยาถ่ายสามารถ

บรรเทาอาการคลื่นไส้อาเจียนได้ รากช่วยฟอกโลหิต แก้ลมและรักษาโรครำมะนาดหัว และหน่อช่วยขับพยาธิในเนื้อให้ออกทางผิวหนัง แก่นช่วยรักษาโรคโลหิตเป็นพิษ กระพี้ช่วยรักษาโรคผิวหนัง และบำรุงโลหิต ใบแก้ลมสันนิบาต ขับเสมหะ แก้ไข้ เชื้องซึม แก้ลม จุกเสียด และบำรุงกำลังได้

สมุนไพรเสริม (ถ้ามี) เป็นสมุนไพรที่เป็นส่วนประกอบเสริม อาจนำมาใช้หรือไม่นำมาใช้ในการนำมาใช้อบผ้าไหมย้อมมะเกลือก็ได้ ขึ้นกับว่าสามารถหาได้หรือไม่ ได้แก่

๑. ต้นเนียม ต้นอ้ม ต้นเนียมอ้ม ต้นใบขน

ลักษณะทั่วไป ไม้พุ่มขนาดเล็ก แตกกิ่งก้านสาขาออกรอบ ๆ ต้นมีสีเขียวสูงประมาณ ๑-๓ ฟุต ใบเดี่ยวสีเขียวเข้ม ออกเรียงตรงกันข้าม ขอบใบจัก เนียมหอม ชื่อวิทยาศาสตร์ : *Strobilantes nivera Bremek.* ชื่อวงศ์ : ACANTHACEAE เนียมอ้ม ชื่อวิทยาศาสตร์ : *Chloranthus inconspicuus Sw.* ชื่อวงศ์ : CHLORANTHACEAE “เนียมหอม” ไม่ใช่ยาสำคัญ ไม่ใช่พืชมหัศจรรย์ แต่คนไทยในอดีตแทบทุกบ้านจะปลูกเนียมหอมไว้เพื่อการเดียว คือ ความหอม เนียมหอมจึงเป็นหลักฐานสำคัญที่บอกกับเราว่า มนุษย์จะขาดเสียซึ่งความรื่นรมย์จากความหอมฉุนไม่ได้ ใบเนียมหอมหรือเนียมอ้มมีกลิ่นหอมเย็นคล้ายใบเตย แต่มีกลิ่นหอมกว่า อบอวลกว่า วางไว้ตรงไหนก็หอม เดินผ่านก็หอม โดยเฉพาะเมื่อนำไปนึ่งแล้วทำให้แห้ง วางไว้ในที่ร่มจะยิ่งหอมมากหรือไม่ก็กลนไฟ (แต่อย่าให้ไหม้) วิธีการนี้เป็นการทำเครื่องหอมของคนสมัยก่อนที่จะง่ายที่สุด ทำเสร็จแล้วนำมาทัดหู หรือประดับไว้บนมวยผม

โดยทั่วไปเนียมหอมจะถูกใช้เป็นตัวหลักในเครื่องหอมไทยสารพัด ตำรับเครื่องหอมจึงมีเนียมหอมอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นน้ำอบ น้ำปรุง

บุหงารำไป นวดหอมโบราณ (สีน้ำผึ้งหอมทาปาก) เครื่องหอมสระผม เครื่องหอมอาบน้ำ น้ำมันใส่ผม ฐูปหอม เป็นต้น ซึ่งเป็นการบ่งบอกว่าคนไทยถูกจาริตชอบกลิ่นนี้ แม้ปัจจุบันนิยมหอมจะหายไป แต่คนไทยยังเหลือรสนิยมนิยมชอบกลิ่นใบเตย จึงกล่าวได้ว่า กลิ่นของนิยมหอม คือรสนิยมนิยมความหอมแบบไทยโดยแท้

๒. การเกิดหรือลำเจียก

การเกิดหรือลำเจียก มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า Pan-danus tectorius Blume อยู่ในวงศ์ Pandanaceae เป็นไม้พุ่มกึ่งยืนต้น รูปทรงคล้ายต้นเตย สูง ๓-๗ เมตร ใบเรียวยาวคล้ายใบสับปะรด ขอบใบเป็นหนามห่าง ๆ เป็นใบเดี่ยว เรียงวนรอบลำต้นเป็นเกลียว มีกิ่งก้านสาขามาก รากงอกจากลำต้นส่วนบนยังลงถึงพื้นดินช่วยค้ำยัน ลำต้น ใบสีเขียวยาว ๑-๒ เมตร ปลายใบเรียวแหลม เมื่อแก่จัดผลมีผิวสีแดง กินได้ มีรสคล้ายผลสับปะรด

ตามตำราสรรพคุณสมุนไพรของไทย ระบุสรรพคุณทางยาของการเกิดเอาไว้ว่า สรรพคุณ

ของดอก มีรสสุขุมหอม แก้โรคในอก เจ็บอก บำรุงหัวใจ แก้เสมหะ บำรุงธาตุ ปรงเป็นยาหอม ทำให้ชุ่มชื้นหัวใจ และอบกลิ่นเสื้อผ้าให้หอม ยอดใช้ต้มกับน้ำให้สตรีดื่มหลังคลอดบุตรใหม่ ๆ ดอกของการเกิดมีกลิ่นหอมชื่นใจ ใช้อบเสื้อผ้าให้มีกลิ่นหอม นำไปเคี้ยวกับน้ำมันใส่ผมในสมัยก่อน นอกจากดอกที่มีกลิ่นหอมแล้ว การเกิดยังเป็นไม้ประดับได้ดี เพราะมีรูปทรงเฉพาะตัวที่งามแปลกตา เหมาะสำหรับปลูกตามที่ขึ้นแฉะหรือริมฝั่งน้ำ นอกจากนี้ยังปลูกง่าย ทนทาน อายุยืนยาว หาดพันธุ์ได้ไม่ยาก

๒.๒.๒ วิธีการเตรียมเครื่องสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ

ในช่วงที่แดดจัดจะเริ่มไปหาสมุนไพรประมาณช่วงเดือนตุลาคมหรือช่วงเดือนพฤศจิกายน ที่ลมและฝนไม่ตกแล้ว เป็นช่วงเข้าสู่ฤดูหนาวสามารถเริ่มเก็บสมุนไพรเอามาตากได้ เพราะถ้าทำในช่วงฤดูฝนจะมีความเสี่ยง คือ ๑. ตากแล้วลืมน้ำ ๒. ถ้าแดดไม่จัดหรือมีแดดบ้างไม่มีแดดบ้างจะทำให้สมุนไพรที่ตากขึ้นราได้

ภาพที่ ๔ เตรียมเครื่องสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ

สำหรับสมุนไพรที่นำไปอบผ้า จะไม่ขึ้นรา เพราะสมุนไพรที่ขึ้นราจะไม่เสียนำมาใช้ คือในช่วงฤดูฝนจะไม่ทำเครื่องอบสมุนไพร รอจนช่วงหลังออกพรรษา เพื่อจะได้ตากแดดให้แห้งสนิท

๒.๒.๓ วิธีการทำเครื่องสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ

หลังจากที่ย้อมและตากผ้าไหมมะเกลือแล้ว เตรียมสมุนไพรที่นำมาใช้อบ ที่ให้กลิ่นหอมเพื่อใช้ในการอบผ้า ซึ่งสมุนไพรหลัก ได้แก่

๑. ใบเล็บครุฑ หรือกุริยม

๒. ขมิ้น ใช้ขมิ้นไซ จะมีหัวเล็ก ๆ ยาวแตกแขนง เป็นเหง้า

๓. เปราะหอม ที่ได้ผสมไว้ เมื่อปลูกแล้ว มีหัวจะบิตแล้วนำส่วนหัวมาโขลก หรือเอามาผานบาง ๆ แล้วนำไปล้างพร้อมกับขมิ้นที่เป็นหัวสด

๔. ฮากกระเจินหรือรากแฝกหอมล้างแล้วนำมาสับให้เป็นท่อนสั้น ๆ

๕. หนามคองหรือลูกตะคอง นำมาคั่วให้หอมแล้วทุบหรือโขลกให้ละเอียด

๖. ต้นนมยาน ต้นกระวาน หรือ

ต้นตดหมา นำมาหั่นบาง ๆ แล้วนำมาโขลก

เมื่อโขลกรวมกันเสร็จแล้วนำเครื่องหอมอื่น ๆ เช่น ใบมีอค ใบอัม ลำเจียก มาดัดในกระทะ หรือใช้วิธีเอาใบตองกล้วยหรือกาบกล้วยหมกให้มึกลิ่นหอม แล้วจึงนำมาคลุกผสมรวมกันกับใบกุริยมหรือใบอัม ซึ่งใบกุริยมต้องชุบน้ำแล้วสะบัดเอาน้ำออกก่อนให้เหลือความเปียกไม่มาก แล้วนำสมุนไพรชนิดอื่นที่เตรียมไว้มาคลุกผสมกัน หลังจากคลุกเรียบร้อยแล้วนำมาใส่มวยหรือหวดนำไปนึ่งและตากแดดจัด ๆ ประมาณ ๓ แดด ก็จะได้เครื่องหอมที่แห้งสนิทเก็บไว้สำหรับอบผ้าได้สมุนไพรจะไม่ขึ้นราเพราะว่าแห้งสนิทแล้ว

๒.๒.๔ วิธีการอบสมุนไพร

เมื่อเตรียมผ้าไหมย้อมมะเกลือเสร็จเรียบร้อยแล้วให้เตรียมหม้อและมวยสำหรับนึ่งหรืออบเสื้อผ้าที่เตรียมไว้ คือ นำสมุนไพรที่อบเป็นเครื่องแห้งก่อนที่เตรียมไว้ใส่ลงไปในมวยประมาณ ๒ นิ้ว เพื่อไม่ให้เปลืองพื้นที่กันมวย นำเสื้อผ้าที่เราจะอบไปชุบน้ำบิดให้หมาด สลัดเสื้อเพื่อไม่ให้เป็นก้อนก่อนวางลงไปในมวย นำเครื่องหอมวางด้านบนเสื้ออีกชั้น แล้วเอาใบตองปิดเพื่อให้ไอความร้อน

ภาพที่ ๕ วิธีการอบสมุนไพรผ้าไหมย้อมมะเกลือ

หมุ่นเวียนเครื่องหอมที่อยู่ในมวยไม้ให้ระเหยออกไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งถือเป็นขั้นตอนการอบสุดท้าย ใช้ระยะเวลาานานพอสมควร หรือประมาณ ๒-๓ ชั่วโมง เพราะต้องรอให้เกิดความร้อนและมีไอน้ำร้อนไปจับที่ผ้า เพื่อกลิ่นเครื่องหอมจะได้ติดทนนานในเส้นใยผ้า หลังจากอบขั้นตอนนี้เรียบร้อยแล้วนำไปตากให้แห้งแล้วเก็บให้เรียบร้อย

กลิ่นหอมจะติดกับผ้าทนนาน บางคนใช้จนผ้าขาด เพราะผ้าด้ายอ้อมมะเกลือเก็บความหอมได้นานมาก มีกลิ่นหอมติดทนกับเส้นใยเป็นอย่างดี เวลานำไปรีดจะได้กลิ่นหอมตลอด ซึ่งคือกลิ่นของเครื่องหอมจากสมุนไพรที่นำมาอบแล้ว ผึ่งแน่นอยู่ในเนื้อผ้า เป็นการทำให้สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ

หากใช้ผ้าไประยะหนึ่งแล้วสามารถนำกลับมาอบในกระบวนการเดิมได้อีก เนื่องจากไม่ทำให้เกิดอันตราย หากมีความพร้อมในการอบก็เตรียมอุปกรณ์ให้พร้อม รวมทั้งเตรียมสมุนไพรที่จะใช้ในการอบให้เรียบร้อย แล้วดำเนินการอบตามขั้นตอนได้ กลิ่นของเครื่องหอมก็จะมีเพิ่มมากขึ้นจากเดิมที่เคยมีกลิ่นติดอยู่เป็นต้นทุนอยู่แล้ว ถือว่าเป็นวัฒนธรรมของบรรพบุรุษที่สืบทอดต่อกันมาไม่ควรนำแบ่งมาหา เนื่องจากสมุนไพรที่ใช้เป็นเครื่องอบปลอดภัยกว่า เพราะในสมัยก่อนยังไม่มีแบ่งหรือเครื่องหอมขโสมกาย เราก็จะใช้สมุนไพรแทน

๓. การผลิตชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำหรับชุมชน : สมุนไพรอบผ้าไหมอ้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ

การผลิตชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำหรับชุมชน : สมุนไพรอบผ้าไหมอ้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นการจัดเก็บชุดความรู้ และสามารถนำชุดความรู้ดังกล่าวถ่ายทอดให้กับ

เยาวชน นิสิต นักศึกษา ผู้ที่สนใจ สามารถศึกษาข้อมูล เทคนิค วิธีการนําสมุนไพรมาใช้ในการอบผ้าไหมอ้อมมะเกลือ และเป็นการอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาพื้นบ้านให้คงอยู่ต่อไป

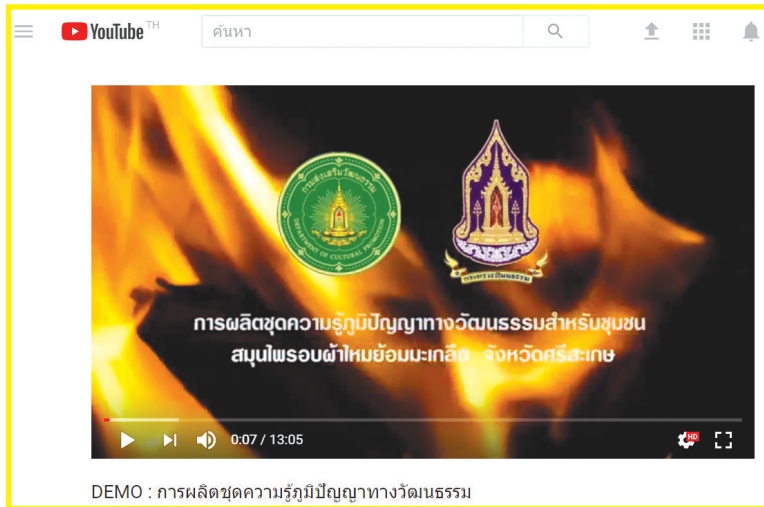
หลังจากผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมอ้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นการรวบรวมความรู้โดยการถอดประสบการณ์ และบทเรียนจากผู้รู้ในพื้นที่วิจัย สำหรับการผลิตเรียบร้อยแล้วนั้น ได้วางแผนเพื่อจัดทำชุดความรู้มีรายละเอียดดังนี้

๓.๑ หนังสือเล่มเล็ก (Pocketbook)

ภาพที่ ๖ ตัวอย่างเนื้อหาหนังสือเล่มเล็ก (Pocketbook)

๓.๒ วิดีทัศน์ <https://www.youtube.com/watch?v=LqnydeW6Ys8&t=43s>

ภาพที่ ๗ วิดีทัศน์การผลิตชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำหรับชุมชนสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ

๓.๓ แผ่นพับความรู้

ภาพที่ ๘ แผ่นพับความรู้การผลิตชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำหรับชุมชนสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ

หลังจากที่คณะผู้วิจัยได้ดำเนินกิจกรรมตามวัตถุประสงค์ครบแล้ว จึงได้วิเคราะห์ในประเด็นการใช้สมุนไพรผ้าไหมย้อมมะเกลือว่า เมื่อกลุ่มลูกค้าและผู้สนใจใช้เสื้อ ผ้าพันคอ หรือผลิตภัณฑ์แปรรูปจากผ้าไหมย้อมมะเกลือเมื่อนำผลิตภัณฑ์ไปใช้ในระยะเวลานานหนึ่งแล้ว กลิ่นหอมของสมุนไพรที่ติดผ้าจะเริ่มจางหายไปหรือกลิ่นมีความอ่อนเบาลง ลูกค้าหรือผู้ใช้ที่ต้องการนำสมุนไพรไปอบเสื้อ ผ้าพันคอ หรือผลิตภัณฑ์แปรรูปจากผ้าไหมย้อมมะเกลือ ซึ่งหากสามารถนำสมุนไพรไปอบได้ด้วยตนเอง หรือสมุนไพรที่ให้กลิ่นหอมดังกล่าวสามารถช่วยในเรื่องของการดับกลิ่นอับในตู้เสื้อผ้า หรือนำไปใส่ไว้ในรถยนต์เพื่อให้มีกลิ่นหอมทางคณะผู้วิจัยจึงได้นำเสนอแนวทางในการออกแบบผลิตภัณฑ์ถุงบรรจุสมุนไพรใช้อบผ้าให้กลิ่นหอม และการออกแบบตราสินค้า เพื่อเป็นการส่งเสริมสนับสนุนให้กับทางกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเสื้อเก็บย้อมมะเกลืออบสมุนไพรเพื่อสุขภาพบ้านเมืองน้อย ตำบลเมืองหลวง อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ สามารถนำไปใช้ในการสร้างมูลค่าเพิ่มของสินค้า และสร้างรายได้ให้กับชุมชน

สรุปผลการวิจัย

๑. สภาพปัจจุบันปัญหาภูมิปัญญาการทำสมุนไพรผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ

๑.๑ ประวัติความเป็นมากลุ่มวิสาหกิจชุมชนเสื้อเก็บย้อมมะเกลืออบสมุนไพรเพื่อสุขภาพบ้านเมืองน้อย ตำบลเมืองหลวง อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ

กลุ่มเริ่มก่อตั้งมาจาก เมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๓๖ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จมาเยี่ยมราษฎร บ้านหนองน้ำขุ่น หมู่ที่ ๑๐ ตำบลเมืองหลวง

อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ และทรงพระราชทานเงินสดสนับสนุนกลุ่มอาชีพ โดยบ้านเมืองน้อย หมู่ที่ ๖ เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ได้รับพระราชทานเงินสด จำนวน ๔ ราย รวมเป็นเงิน ๑๑,๕๐๐ บาท และเส้นไหม ๔ คน ๆ ละ ๒ กิโลกรัม รวม ๘ กิโลกรัม หลังจากนั้นจึงได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาเป็นกลุ่มทอผ้าไหม เพื่อตอบสนองพระราชเสาวนีย์ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ซึ่งจัดตั้งเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ แรกเริ่มมีสมาชิก ๒๑ คน ทุนดำเนินการ ๒,๒๐๐ บาท ปัจจุบันมีสมาชิก ๓๗ คน ทุนดำเนินการ ๖๓,๘๐๐ บาท และได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอห้วยทับทัน จำนวน ๒๕,๐๐๐ บาท ในปี ๒๕๓๘ ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองหลวง จำนวน ๖,๐๐๐ บาท ปี ๒๕๓๙ ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองหลวง จำนวน ๕,๐๐๐ บาท รวมได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานราชการ รวมทั้งสิ้น ๓๖,๐๐๐ บาท มีการบริหารงานโดยคณะกรรมการบริหาร ซึ่งนำโดย นางราตรี ดวงนิล ยีตระเปียบกลุ่มเป็นแนวทางในการบริหารจัดการกิจกรรมที่สำคัญของกลุ่มได้แก่ การเลี้ยงไหมด้วยตนเอง การทอผ้าไหม และผลิตผ้าไหม การแปรรูปผ้าเก็บย้อมมะเกลืออบสมุนไพร และมีศูนย์จำหน่ายสินค้า ซึ่งสามารถจำหน่ายสินค้าได้ตลอดเวลา โดยในแต่ละปีทางกลุ่มจะได้รับคัดเลือกจากทางจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อไปจำหน่ายสินค้าในงานต่าง ๆ ทั้งในระดับจังหวัดและระดับประเทศ

ลักษณะของเสื้อเก็บบ้านเมืองน้อย เป็นเสื้อที่ทำจากผ้าไหมพื้นบ้านทอมือ ทอลายในตัว ย้อมสีดำด้วยมะเกลือ ตัดเย็บตามแบบเสื้อพื้นบ้านของชนเผ่าส่วย เขมร มีการเย็บและปักด้วยเส้นไหม

สีเส้นต่าง ๆ เรียกว่า “การแพว” และอบด้วยสมุนไพรให้มึกลิ่นหอมติดทนนาน มีชื่อเรียกตามท้องถิ่นว่า “เสื้อผ้าเหยียบ” วัตถุประสงค์ของการสวมใส่ เพื่อ

๑. ใช้ใส่ในงานบุญประเพณี บุญบั้งไฟ งานแต่งงาน เพราะในสมัยก่อนไม่มีชุดแต่งงานให้เช่า ถือว่าเป็นเสื้อที่ดีที่สุดสำหรับเจ้าบ่าวเจ้าสาว ถ้าไม่มีต้องเช่าหรือขอยืมผู้ที่ทำไว้ เวลानำไปคืนต้องจ่ายเงินเป็นค่าเช่าสิบหรือห้าบาทด้วย จึงจำเป็นที่ต้องมีเอาไว้

๒. เป็นชุดนุ่งไหว้ หรือสวมใส่ในพิธีกรรมบูชาแม่ตผีฟ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์

๓. เป็นผ้าที่ใช้ในการบูชาแม่ตผีฟ้า ถ้ามีการประพดีผีต้องนำเครื่องชุดนี้มาไหว้คาราวะ จึงจะหาย แล้วต้องสวมใส่ในการรำบูชาด้วย จึงถือว่าเป็นชุดที่สำคัญ หากไม่มีจะต้องหามาสวมใส่ให้ได้ นี่เป็นที่มาของผ้ามะเกลือบ้านเมืองน้อย

๑.๒ สภาพปัจจุบันปัญหาภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ

จากการร่วมกันวิเคราะห์ศักยภาพโดยใช้เทคนิค SWOT Analysis ในประเด็นสภาพปัจจุบัน ปัญหาภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเสื้อเก็บย้อมมะเกลืออบสมุนไพรเพื่อสุขภาพบ้านเมืองน้อย ตำบลเมืองหลวง อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ พบว่ากลุ่มมีจุดแข็งและโอกาสในด้านต่างๆ สูง แต่ยังขาดผู้สืบทอดในอนาคต เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ ดังนั้นโครงการนี้สามารถช่วยถอดความรู้ และผลิตเป็นชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำหรับชุมชน : สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ เพื่อเป็นการจัดเก็บความรู้ และนำชุดความรู้ดังกล่าวถ่ายทอดให้กับเยาวชน นิสิต นักศึกษา ผู้ที่สนใจ สามารถศึกษาข้อมูล เทคนิควิธีการนำสมุนไพรมาใช้ในการอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ

และเป็นการอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาพื้นบ้านให้คงอยู่ต่อไป

๒. องค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ

๒.๑ ผ้าไหมย้อมมะเกลือ

๒.๑.๑. การเตรียมวัตถุดิบและอุปกรณ์สำหรับการย้อม ได้แก่

๑. ผลมะเกลือ

๒. ผ้าไหมที่ทอเป็นผืน

๓. ครกไม้ สากไม้

๔. ถุงมือยาง

๕. กะละมังพลาสติก หรือกะละมัง

จากยางรถ

๖. ถังน้ำพลาสติก ขนาด ๕ ลิตร

๗. น้ำสำหรับผสมผลมะเกลือ ในการตำและย้อม

๒.๑.๒. ขั้นตอนการย้อมผ้าไหมด้วยผลมะเกลือ

๑. ช่วงระยะเวลาการย้อมผ้าไหมมาย้อมผลมะเกลือและอบด้วยสมุนไพร คือ ในระหว่างเดือนมกราคม ถึง เดือนกันยายน มะเกลือจะเริ่มออกดอก และระหว่างเดือนพฤษภาคม ถึงเดือนธันวาคม มะเกลือจะติดผล สามารถเริ่มย้อมผ้าไหมด้วยผลมะเกลือได้ ในระหว่างเดือนกรกฎาคม ถึงเดือนพฤศจิกายน (ก่อนเก็บเกี่ยวข้าว) ในขั้นตอนนี้สามารถนำสมุนไพรที่หั่นกลิ่นหอมมาใช้เป็นส่วนผสมสำหรับการย้อมสีได้เรียกว่าการย้อมสด

๒. การเตรียมผลมะเกลือ

ผลมะเกลือดิบ หลังจากเก็บผลมะเกลือดิบจากต้นแล้วนำมาคัดผลมะเกลือผลเล็กสีเขียวที่มีอายุประมาณ ๒-๓ เดือนขึ้นไป เมล็ดจะมีลักษณะเป็นจาวตาลคล้ายวุ้น หรือลูกชิดสีใส มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑ เซนติเมตร จะให้สี

ได้มากกว่าผลที่มีขนาดโต ซึ่งมีอายุประมาณ ๕-๖ เดือน

ผลมะเกลือสุก คือ การนำผลมะเกลือสุก สีส้มตามาบดหรือตำในครกไม่ให้ละเอียด แล้วกรองเอา เฉพาะน้ำสีส้มมาใช้ในการย้อมผ้า โดยหลังจากย้อมผ้า เสร็จให้นำผ้ามาตากแดด แล้วนำกลับมาย้อมซ้ำ อีกประมาณ ๓ ครั้ง โดยภูมิปัญญาดั้งเดิมหลังจาก ย้อมผ้าเรียบร้อยแล้ว หากต้องการให้ผ้ามีสีดำสนิท และเป็นมันเงาด้วยให้นำผ้าไปหมักในโคลน ประมาณ ๑-๒ คืน หรืออย่างน้อย ๕ ชั่วโมง จากนั้น จึงนำผ้ามาซักให้สะอาด สำหรับบ้านเมืองน้อย ไม่นิยมนำผลมะเกลือสุกมาใช้ในการย้อมผ้า

๓. วิธีการย้อม

วิธีการย้อมผ้าไหมให้เป็นสีดำด้วย ผลมะเกลือ มีวิธีการตามภูมิปัญญาที่สืบทอด ต่อกันมา คือ การย้อมเย็น ก่อนนำมะเกลือ มาย้อมผ้า จะต้องไปหาสมุนไพรที่มีกลิ่นหอมมา เตรียมไว้ก่อน ได้แก่ ใบเล็บครุฑ ต้นขนหรือต้นเนียม ฮากกระเฉดหรือรากแฝกหอม และว่านหอมต่าง ๆ นำสมุนไพรทั้งหมดโขลกหรือตำรวมกันให้ละเอียด จะมีกลิ่นหอมในตัวเอง เรียกว่า เป็นการย้อมสด

การย้อมเย็น เป็นวิธีการแช่ผ้าไหมที่ทอ เป็นผืนลายลูกแก้ว หรือผ้าไหมที่ตัดเป็นเส้น กางเกง ผ้าพันคอ และผ้าคลุมไหล่ นำมาย้อมในน้ำมะเกลือ ที่ได้เตรียมไว้ ร่วมกับสมุนไพรที่มีกลิ่นหอม เรียกว่า เป็นการย้อมสด โดยหลังจากตำผลมะเกลือและน้ำ ที่ผสมตามสัดส่วนมะเกลือ ๑ ถึง (๕ ลิตร) ต่อ น้ำ ๑ ถึง (๕ ลิตร) แล้ว นำผลมะเกลือที่ตำเหลว ในกะละมังพลาสติกหรือกะละมังที่ทำจากยาง รถยนต์ พร้อมผสมน้ำจากสระน้ำข้างบ้านหรือ ในหมู่บ้านที่แช่ขำปอกี จำนวน ๒ ถึง (ขนาดถึงน้ำ พลาสติกขนาด ๕ ลิตร) นำผ้าไหมที่ทอเป็นผืน หรือผ้าไหมที่ตัดเป็นเส้น กางเกง ผ้าพันคอ

และผ้าคลุมไหล่ ลงไปแช่และขยี้เบา ๆ ในกะละมังที่มี ส่วนผสมของผลมะเกลือตำละเอียดผสมน้ำ เพื่อให้ซึมเข้าเนื้อผ้า ประมาณ ๑๐-๑๕ นาที ยางจาก ผลมะเกลือที่ผสมน้ำซึ่งมีความหนืดจะช่วยเกาะเนื้อ ผ้าไหมทำให้สีดำของผลมะเกลือซึมเข้าสู่เนื้อผ้า หลังจากนั้นนำขึ้นบิดให้พอหมาดจะมีสีเหลือง แล้วนำไปตากแดด

การตากแดด จะนำผ้าไหมที่ทอเป็นผืน ลายลูกแก้ว หรือผ้าไหมที่ตัดเป็นเส้น กางเกง ผ้าพันคอ และผ้าคลุมไหล่ โดยการปูราบลง กับพื้นดินลานบ้าน หรือลานหญ้ากลางแจ้ง ในครั้งแรกของการย้อม เพื่อให้สีดำและยาง ของผลมะเกลือที่ตำละเอียดซึมเข้าเนื้อผ้าให้เสมอทั่วทั้งผืน และไม่นำน้ำมะเกลือไหลออกจากเส้น ปล่อยไว้จนแห้งหมาด ๆ ผ้าจะเริ่มเปลี่ยนเป็นสีเขียว จึงนำเส้นผ้ามาแช่น้ำมะเกลือเหมือนครั้งแรก และนำไปตากแดดเหมือนเดิม

ในหนึ่งวัน จะย้อมผ้าซ้ำและตากได้ ประมาณ ๓-๔ ครั้ง (ขึ้นกับความแรงของแดด) ก่อน เก็บเส้นผ้าไว้ย้อมวันต่อไป จากนั้นนำเส้นผ้าย้อม มะเกลือที่ตากแดดแห้งแล้ว มาลวกน้ำร้อนโดยต้มน้ำ พอท่วมเส้นผ้า หลังจากนั้นนำเส้นผ้ามาบิดหมาด แล้วนำเส้นผ้าไปลวกในหม้อต้มน้ำ กดลงให้น้ำท่วมเส้นผ้า ปิดฝาหม้อ ปล่อยให้เย็นจึงนำขึ้นมาบิดหมาด ๆ พักไว้ในถังรอย้อมวันถัดไป หลังจากการย้อมเส้นผ้า เสร็จในแต่ละวันนั้น ต้องนำเส้นผ้าที่ย้อมมาลวก น้ำร้อนทุกครั้ง เพื่อให้ยางมะเกลือละลายและ เศษฝุ่นต่าง ๆ ไม่ติดเส้นผ้า ซึ่งจะช่วยให้เส้นผ้า มีความอ่อนนุ่ม ไม่แข็งกระด้าง ทั้งนี้ น้ำมะเกลือ สำหรับการย้อมต้องเตรียมใหม่ทุกวัน หลังจาก การย้อมวันละ ๓-๔ ครั้ง ประมาณ ๗-๘ วัน จะเห็นว่าเส้นผ้ามีสีดำสนิทแล้วให้หยุดย้อม

๒.๒ สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ

หลังจากการย้อมและตากผ้าไหมย้อมด้วยผลมะเกลือจนกลายเป็นสีดำสนิทแล้วนำผ้าไหมมาอบด้วยสมุนไพรที่สามารถหาได้ในท้องถิ่น เพื่อให้ผ้ากลิ่นหอมของสมุนไพรติดทนนาน เป็นการช่วยรักษาผิวพรรณไม่ให้ระคายเคือง และกลิ่นหอมจากสมุนไพรช่วยในด้านการหายใจ ช่วยป้องกันแมลง เพิ่มความเย็นสบายสำหรับผู้สวมใส่หรือปกคลุม เพราะมีการระบายความร้อนได้ดี โดยใช้เทคนิคและภูมิปัญญาที่มีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งมีเพียงผู้รู้บางท่าน บางกลุ่มเท่านั้นที่ยังคงอบผ้าไหมด้วยสมุนไพรในท้องถิ่นอยู่ โดยสมุนไพรที่นำมาใช้มีสมุนไพรหลัก ได้แก่

๑. ใบเล็บครุฑ หรือกุริยม

๒. ขมิ้น ใช้ขมิ้นไซ จะมีหัวเล็ก ๆ ยาวแตกแขนง เป็นเหง้า

๓. เปราะหอม ที่ได้ผสมไว้ เมื่อปลูกแล้วมีหัวจะบิตแล้วนำส่วนหัวมาโขลก หรือเอามาผานบาง ๆ แล้วนำไปล้างพร้อมกับขมิ้นที่เป็นหัวสด

๔. ฮากกระเณหรือรากแฝกหอม ล้างแล้วนำมาสับให้เป็นท่อนสั้น ๆ

๕. หนามคองหรือลูกตะคอง นำมาคั่วให้หอมแล้วทุบหรือโขลกให้ละเอียด

๖. ต้นนมยาน ต้นกระวาน หรือต้นตดหมานำมาหั่นบาง ๆ แล้วนำมาโขลก

สมุนไพรเสริม (ถ้ามี) ดังนี้

๑. ต้นเนียม ต้นอัม ต้นเนียมอัม ต้นใบขน

๒. การะเกดหรือลำเจียก

วิธีการเตรียมเครื่องสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ

ในช่วงที่แดดจัดจะเริ่มไปหาสมุนไพรประมาณช่วงเดือนตุลาคมหรือช่วงเดือนพฤศจิกายนที่ลมและฝนไม่ตกแล้ว เป็นช่วงเข้าสู่ฤดูหนาวสามารถเริ่มเก็บสมุนไพรเอามาตากได้ เพราะถ้าทำในช่วง

ฤดูฝนจะมีความเสี่ยง คือ ๑. ตากแล้วลืมเก็บ ๒. ถ้าแดดไม่จัดหรือมีแดดบ้างไม่มีแดดบ้างจะทำให้สมุนไพรที่ตากขึ้นราได้

วิธีการทำเครื่องสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ

นำสมุนไพรทั้งหมดโขลกรวมกัน เมื่อเสร็จแล้วนำเครื่องหอมอื่น ๆ เช่น ใบมีอค ใบอัม ลำเจียกมาตากในกระทะ หรือใช้วิธีเอาใบตองกล้วยหรือกาบกล้วยห่มให้มิดกลิ่นหอม แล้วจึงนำมากลุกผสมรวมกันกับใบกุริยมหรือใบอัม ซึ่งใบกุริยมต้องชุบน้ำแล้วสะบัดเอาน้ำออกก่อนให้เหลือความเปียกไม่มาก แล้วนำสมุนไพรชนิดอื่นที่เตรียมไว้มากลุกผสมกัน หลังจากกลุกเรียบร้อยแล้วนำมาใส่มวยหรือหวดนำไปนึ่ง และตากแดดจัด ๆ ประมาณ ๓ แดด ก็จะได้เครื่องหอมที่แห้งสนิทเก็บไว้สำหรับอบผ้าได้ สมุนไพรจะไม่ขึ้นราเพราะว่าแห้งสนิทแล้ว

วิธีการอบสมุนไพร

เมื่อเตรียมผ้าไหมย้อมมะเกลือเสร็จเรียบร้อยแล้วให้เตรียมหม้อและมวยสำหรับนึ่งหรืออบเสื้อผ้าที่เตรียมไว้ คือ นำสมุนไพรที่อบเป็นเครื่องแห้งก่อนที่เตรียมไว้ใส่ลงไปในมวยประมาณ ๒ นิ้ว เพื่อไม่ให้เปลืองพื้นที่ก้นมวย นำเสื้อผ้าที่เราจะอบไปชุบน้ำบิดให้หมาด สลัดเสื้อเพื่อไม่ให้เปียกก่อนวางลงไปในมวย นำเครื่องหอมวางด้านบนเสื้ออีกชั้น แล้วเอาใบตองปิดเพื่อให้ไอน้ำความร้อนหมุนเวียนเครื่องหอมที่อยู่ในมวยไม่ให้ระเหยออกไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งถือเป็นขั้นตอนการอบสุดท้าย ใช้ระยะเวลาานานพอสมควร หรือประมาณ ๒-๓ ชั่วโมง เพราะต้องรอให้เกิดความร้อนและมีไอน้ำความร้อนไปจับที่ผ้า เพื่อกลิ่นเครื่องหอมจะได้ติดทนนานในเส้นใยผ้า หลังจากอบขั้นตอนนี้เรียบร้อยแล้วนำไปตากให้แห้งแล้วเก็บให้เรียบร้อย

๓. ชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

สำหรับชุมชน : สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ

การผลิตชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สำหรับชุมชน : สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นการจัดเก็บชุดความรู้ และสามารถนำชุดความรู้ดังกล่าวถ่ายทอดให้กับเยาวชน นิสิต นักศึกษา ผู้ที่สนใจ สามารถศึกษา ข้อมูล เทคนิควิธีการนำสมุนไพรมาใช้ในการอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ และเป็นการอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาพื้นบ้านให้คงอยู่ต่อไป

หลังจากผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นการรวบรวมความรู้โดยการถอดประสบการณ์ และบทเรียนจากผู้รู้ในพื้นที่วิจัย สำหรับการผลิตเรียบร้อยแล้วนั้น ได้แก่ หนังสือเล่มเล็ก (Pocketbook) วิดีทัศน์ และ แผ่นพับความรู้

อภิปรายผล

๑. สภาพปัจจุบันปัญหาภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ

๑.๑ ประวัติความเป็นมากลุ่มวิสาหกิจชุมชนเสื้อเก็บย้อมมะเกลืออบสมุนไพรเพื่อสุขภาพ บ้านเมืองน้อย ตำบลเมืองหลวง อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ

กลุ่มเริ่มก่อตั้งมาจาก เมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๓๖ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จมาเยี่ยมราษฎร ณ บ้านหนองน้ำขุ่น หมู่ที่ ๑๐ ตำบลเมืองหลวง อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ และทรงพระราชทานเงินสดสนับสนุนกลุ่มอาชีพ โดยบ้านเมืองน้อย หมู่ที่ ๖ เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ได้รับพระราชทานเงินสด จำนวน ๔ ราย รวม

เป็นเงิน ๑๑,๕๐๐ บาท และเส้นไหม ๔ คน ๆ ละ ๒ กิโลกรัม รวม ๘ กิโลกรัม หลังจากนั้นจึงได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาเป็นกลุ่มทอผ้าไหม เพื่อตอบสนองพระราชเสาวนีย์ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ซึ่งจัดตั้งเมื่อ ปี พ.ศ.๒๕๓๗ แรกเริ่มมีสมาชิก ๒๑ คน ทุนดำเนินการ ๒,๒๐๐ บาท ปัจจุบันมีสมาชิก ๓๗ คน ทุนดำเนินการ ๖๓,๘๐๐ บาท และได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอห้วยทับทัน จำนวน ๒๕,๐๐๐ บาท ในปี ๒๕๓๘ ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองหลวง จำนวน ๖,๐๐๐ บาท ปี ๒๕๓๙ ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองหลวง จำนวน ๕,๐๐๐ บาท รวมได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานราชการ รวมทั้งสิ้น ๓๖,๐๐๐ บาท มีการบริหารงานโดยคณะกรรมการบริหาร ซึ่งนำโดย นางราตรีดวงนิล ยี่ตระเบียกลุ่มเป็นแนวทางในการบริหารจัดการกิจกรรมที่สำคัญของกลุ่ม ได้แก่ การเลี้ยงไหมด้วยตนเอง การทอผ้าไหม และผลิตผ้าไหม การแปรรูปผ้าเก็บย้อมมะเกลืออบสมุนไพร และมีศูนย์จำหน่ายสินค้า ซึ่งสามารถจำหน่ายสินค้าได้ตลอดเวลา โดยในแต่ละปีทางกลุ่มจะได้รับคัดเลือกจากทางจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อไปจำหน่ายสินค้าในงานต่าง ๆ ทั้งในระดับจังหวัดและระดับประเทศ

ลักษณะของเสื้อเก็บบ้านเมืองน้อย เป็นเสื้อที่ทำจากผ้าไหมพื้นบ้านทอมือ ทอลายในตัว ย้อมสีดำด้วยมะเกลือ ตัดเย็บตามแบบเสื้อพื้นบ้านของชนเผ่าส่วย เขมร มีการเย็บและปักด้วยเส้นไหมสีสันต่าง ๆ เรียกว่า “การแซว” และอบด้วยสมุนไพรให้มีกลิ่นหอมติดทนนาน มีชื่อเรียกตามท้องถิ่นว่า “เสื้อผ้าเหยียบ” วัตถุประสงค์ของการสวมใส่ เพื่อ

๑. ใช้ใส่ในงานบุญประเพณีบุญบั้งไฟ งานแต่งงาน เพราะในสมัยก่อนไม่มีชุดแต่งงานให้เช่า

ถือว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับเจ้าบ่าวเจ้าสาว ถ้าไม่มีต้องเช่าหรือขอยืมผู้ที่ทำไว้ เวลานำไปคืนต้องจ่ายเงินเป็นค่าเช่าสิบหรือห้าบาทด้วย จึงจำเป็นที่ต้องมีเอาไว้

๒. เป็นชุดนุ่งไหว้ หรือสวมใส่ในพิธีกรรมบูชาแม่ผดุงไฟ สิ่งศักดิ์สิทธิ์

๓. เป็นผ้าที่ใช้ในการบูชาแม่ผดุงไฟ ถ้ามีการประพาศติด ต้องนำเครื่องชุดนี้มาไหว้คาราวะจึงจะหาย แล้วต้องสวมใส่ในการรับบูชาด้วย จึงถือว่าเป็นชุดที่สำคัญ หากไม่มีจะต้องหามาสวมใส่ให้ได้ นี่เป็นที่มาของผ้ามะเกลือบ้านเมืองน้อย

ทั้งนี้ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่มีความสำคัญในการวิจัย เพราะเป็นการกระตุ้นให้ชุมชนได้ทบทวนประวัติความเป็นมาของกลุ่มตนเอง และเป็นการบันทึกเรื่องราวประวัติความเป็นมาของการพัฒนากลุ่ม รวมทั้งทบทวนกิจกรรมการพัฒนาในปัจจุบันว่ามีการดำเนินการอย่างไร แต่ละคนในกลุ่มมีบทบาทหน้าที่อย่างไร และได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนเองตามที่ได้รับมอบหมายหรือไม่ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการปรับตัวให้เข้ากับสภาพปัจจุบัน

สอดคล้องกับทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ของ Bronislaw Malinowski (ยศ สันตสมบัติ. ๒๕๕๖ : ๓๖-๓๗) เชื่อว่ามนุษย์ทุกสังคมมีวัฒนธรรมมีความต้องการพื้นฐานทางด้านร่างกายและจิตใจ และหน้าที่หลักของวัฒนธรรม คือ การตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ ซึ่งจะต้องได้รับการตอบสนองจากสังคม โดยแบ่งความต้องการของมนุษย์ออกเป็น ๓ ประเภท คือ ๑) ความต้องการพื้นฐานทางร่างกายและจิตใจ (Basic and Psychological Needs) เช่น ด้านปัจจัย ๔ การพักผ่อน การเจริญเติบโต และการสืบพันธุ์ เป็นต้น ๒) การตอบสนองร่วมกันของสมาชิก

ในสังคม (Instrument Needs) หมายถึง การทำงานร่วมกันของสมาชิกสังคมเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานทางร่างกายและจิตใจยังก่อให้เกิดการจัดตั้งองค์กรและสถาบันต่าง ๆ ขึ้น เช่น การหาอาหาร ก่อให้เกิดการจัดตั้งระบบเศรษฐกิจเพื่อผลิตอาหาร การแลกเปลี่ยนและการกระจายอาหารออกไปยังสมาชิกของสังคม และ ๓) ความต้องการเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Needs) ความต้องการนี้ได้รับการตอบสนองโดยการพัฒนาระบบวิทยาศาสตร์ ศาสนา ศิลปะ และศิลปะขึ้นมาในสังคม

๑.๒ สภาพปัจจุบันปัญหาภูมิปัญญา

การทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ

จากการร่วมกันวิเคราะห์ศักยภาพโดยใช้เทคนิค SWOT Analysis ในประเด็นสภาพปัจจุบันปัญหา ภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเสื้อเก็บย้อมมะเกลืออบสมุนไพรเพื่อสุขภาพบ้านเมืองน้อย ตำบลเมืองหลวง อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า กลุ่มมีจุดแข็งและโอกาสในด้านต่าง ๆ สูง แต่ยังขาดผู้สืบทอดในอนาคต เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ ดังนั้นโครงการนี้สามารถช่วยถอดความรู้ และผลิตเป็นชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำหรับชุมชน : สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ เพื่อเป็นการจัดเก็บความรู้และนำชุดความรู้ดังกล่าวถ่ายทอดให้กับเยาวชน นิสิต นักศึกษา ผู้ที่สนใจ สามารถศึกษาข้อมูลเทคนิควิธีการนำสมุนไพรมาใช้ในการอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ และเป็นการอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาพื้นบ้านให้คงอยู่ต่อไป

ทั้งนี้ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า การอบผ้าไหมย้อมมะเกลือด้วยสมุนไพร เป็นภูมิปัญญาที่ควรมีการอนุรักษ์และสืบทอดไปยังรุ่นต่อไป

เพราะเป็นการแสดงถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ทางด้านวัฒนธรรมของท้องถิ่น โดยการรื้อฟื้นคุณค่าดั้งเดิม และสร้างคุณค่าใหม่ และพัฒนาให้มีการนำคุณค่าทางวัฒนธรรมนี้มาสร้างเป็นมูลค่าเพื่อก่อให้เกิดรายได้เพิ่มสำหรับชุมชนต่อไป การให้สมาชิกของกลุ่มวิเคราะห์ศักยภาพของตนเอง โดยใช้เทคนิค SWOT Analysis นั้น มีส่วนช่วยให้กลุ่มได้สะท้อนข้อดีข้อเสีย ซึ่งสมาชิกในกลุ่มได้ระดมความคิดเห็นด้วยความตั้งใจ ถึงแม้จะไม่สามารถแยกจุดแข็งกับโอกาส และจุดอ่อนกับอุปสรรคได้ แต่สามารถแยกข้อดีข้อเสียได้ ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ช่วยเป็นที่เล็งประจักษ์กลุ่ม โดยช่วยอธิบายและจับประเด็นในการสนทนา นอกจากนี้สมาชิกแต่ละกลุ่มยังสามารถวิเคราะห์ความต้องการของตนเองเพื่อพัฒนาให้กลุ่มให้มีศักยภาพและมีความเข้มแข็งสามารถพึ่งตนเองได้ตามสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาของชุมชน ในด้านการปรับตัวของวัฒนธรรมให้เข้ากับสังคมปัจจุบัน

๒. องค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ

ปัจจุบันการย้อมผ้าไหมด้วยผลมะเกลือจะใช้ผ้าไหมทอมือ ซึ่งเป็นการทอมีลวดลายในตัว ย้อมสีดำด้วยมะเกลือ มีการเย็บและปักด้วยเส้นไหมสีสันท่าง ๆ เรียกว่า การแซว มีชื่อเรียกตามท้องถิ่นว่า เสื้อผ้าเหยียบ หรืออาวเก็บ ลายที่นิยมคือ ลายลูกแก้ว ซึ่งเป็นวิธีการทอโดยใช้เทคนิคการเพิ่มตะกอลให้มากขึ้นกว่าสองตะกอล ลายผ้าที่ได้จะเป็นลายดอกนูนขึ้นมาตลอดทั้งผืน เป็นผ้าทอที่ต้องใช้ความสัมพันธ์ในการเหยียบตะกอลอย่างชำนาญ นอกจากนี้ใช้เส้นยืนและเส้นพุ่งย้อมสีเดียวกัน มีลักษณะการทอแบบยกดอก ซึ่งแตกต่างจากการทอผ้าพื้น ที่มีการใช้ตะกอลเป็นตัวกำหนดลาย มีจุดกลับโดยยกตะกอล

ย้อนกลับ แล้วเก็บตะกอลตามลวดลายที่กำหนดไว้ มีวิธีการย้อมแบบย้อมเย็น ในระหว่างเดือนมกราคม ถึง เดือนกันยายน มะเกลือจะเริ่มออกดอก และระหว่างเดือนพฤษภาคม ถึง เดือนธันวาคม มะเกลือจะติดผล สามารถเริ่มย้อมผ้าไหมด้วยผลมะเกลือได้ในระหว่างเดือนกรกฎาคม ถึง เดือนพฤศจิกายน (ก่อนเก็บเกี่ยวข้าว)

สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ บ้านเมืองน้อย ตำบลเมืองหลวง อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ หลังจากย้อมผ้าไหมด้วยผลมะเกลือแบบดั้งเดิมจนมีสีดำสนิท นำผ้าไหมที่ได้จากการย้อมผลมะเกลือมาแปรรูปตัดเย็บเป็นเสื้อปักหรือแซวลวดลายด้วยเส้นไหมสีต่าง ๆ แล้วนำสมุนไพรที่สามารถหาได้ในท้องถิ่น ได้แก่ ใบเล็บครุฑ หรือกุริยม ขมิ้น เปราะหอม ฮากกระเฉดหรือรอก แผลกหอม หนามคองหรือลูกตะคอง ต้นนมยาน ต้นกระวาน หรือต้นตดหมา ต้นเนียม ต้นอัม ต้นเนียมอัม ต้นใบขน การะเกดหรือลำเจียก และสมุนไพรอื่น ๆ ที่ให้กลิ่นหอม มาอบหรือหนึ่งเพื่อให้กลิ่นหอมของสมุนไพรติดทนกับผ้าไหมย้อมมะเกลือ เป็นการช่วยรักษาผิวพรรณไม่ให้ระคายเคือง และกลิ่นหอมจากสมุนไพรช่วยในด้านการหายใจ ช่วยป้องกันแมลง เพิ่มความเย็นสบายสำหรับผู้สวมใส่ เพราะมีการระบายความร้อนได้ดี โดยใช้เทคนิคและภูมิปัญญาที่มีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น

ทั้งนี้ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า มีประโยชน์ต่อพื้นที่ เพราะเป็นการรวบรวมความรู้โดยการถอดประสบการณ์ และบทเรียนจากผู้รู้ในพื้นที่วิจัย ซึ่งปัจจุบันผู้รู้เรื่องเกี่ยวกับวิธีการอบสมุนไพรผ้าไหมย้อมมะเกลือส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุที่ได้ถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับวิธีการดำเนินชีวิตโดยอาศัยสมุนไพรที่มีอยู่ใกล้ตัวหรือภายในพื้นที่บริเวณหมู่บ้านมาใช้ประโยชน์

ในการอบผ้าไหม เป็นการเรียนรู้และปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่มีอยู่รอบตัว นอกจากนี้ องค์ความรู้ที่ได้จากการถอดประสบการณ์ยังสามารถนำไปสร้างรายได้จากการจำหน่ายสินค้า คือ ผ้าไหมย้อมด้วยผลมะเกลือ และสมุนไพรอบผ้าไหม ซึ่งถือว่าเป็นผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชุมชน ก่อให้เกิดการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจด้วย

๓. ชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำหรับชุมชน : สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ

การผลิตชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำหรับชุมชน : สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นการจัดเก็บชุดความรู้ และสามารถนำชุดความรู้ดังกล่าวถ่ายทอดให้กับเยาวชน นิสิต นักศึกษา ผู้ที่สนใจสามารถศึกษาข้อมูล เทคนิควิธีการนำสมุนไพรมาใช้ในการอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ และเป็นการอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาพื้นบ้านให้คงอยู่ต่อไป

จากการลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นการรวบรวมความรู้โดยการถอดประสบการณ์และบทเรียนจากผู้รู้ในพื้นที่วิจัย สำหรับการผลิตเรียบร้อยแล้วนั้น ได้แก่ หนังสือเล่มเล็ก (Pocketbook) วิดีทัศน์ และแผ่นพับความรู้

ทั้งนี้ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า การผลิตชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำหรับชุมชน : สมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นวัฒนธรรมการสื่อสารที่กลุ่มวิสาหกิจชุมชน เลื้อยเก็บย้อมมะเกลืออบสมุนไพรเพื่อสุขภาพ บ้านเมื่อน้อย ตำบลเมืองหลวง อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ มีความต้องการถ่ายทอดสื่อสาร

ความเชื่อ ความคิด หรือความรู้สึกของตนเองผ่านพฤติกรรมต่าง ๆ เพื่อถ่ายทอดวัฒนธรรมของตนเอง จากรุ่นสู่รุ่น ยุคสู่ยุค การสื่อสารจึงมีความสำคัญ และเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดองค์ความรู้ โดยอาศัยเทคโนโลยีในการจัดเก็บความรู้และภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม แล้วถ่ายทอดไปยังผู้สนใจและคนรุ่นใหม่ให้สามารถเรียนรู้ซึ่งอาศัยจากเทคโนโลยีที่มีความทันสมัยในปัจจุบัน โดยการใช้สื่อที่ผลิตเป็นชุดความรู้ ได้แก่ วิดีทัศน์ หนังสือเล่มเล็ก (Pocketbook) และแผ่นพับประชาสัมพันธ์ เป็นตัวแพร่กระจายภูมิปัญญาเกี่ยวกับการอบสมุนไพรอบผ้าไหมย้อมมะเกลือ จังหวัดศรีสะเกษ ไปสู่พื้นที่อื่น ๆ ผ่านช่องทางการสื่อสารที่มีความหลากหลายในปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

๑. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

๑.๑ สามารถนำหลักการเศรษฐกิจแบบพอเพียงเพื่อจัดการภูมิปัญญาและวิถีในการดำเนินชีวิต และจัดการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในระดับบุคคลให้มีความสามารถรู้จักการวางแผนแบบมีส่วนร่วม มีความรอบคอบในการทำกิจกรรมต่าง ๆ มีชุดความรู้จริงที่ผ่านการเรียนรู้จากการปฏิบัติที่สามารถถ่ายทอดความรู้ได้ และมีจริยธรรม มีความซื่อสัตย์ต่อตนเองและผู้อื่น

๑.๒ ควรมีการนำวิธีการผลิตชุดความรู้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำหรับชุมชนที่มีประสิทธิภาพ สามารถจัดเก็บองค์ความรู้และเผยแพร่ โดยเข้าถึงบุคคลที่มีความสนใจในแต่ละกลุ่มได้

๑.๓ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นควรกำหนดนโยบายให้จัดลำดับความสำคัญของการส่งเสริมแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในชุมชน

ให้อยู่ในระดับต้น ๆ ของแผนงานและโครงการต่าง ๆ

๑.๔ ควรมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ความสำคัญและสนับสนุนส่งเสริมแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างเป็นรูปธรรมและต่อเนื่อง

๒. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๒.๑ ควรมีการวิจัยขยายผลไปยังหมู่บ้านใกล้เคียงที่สนใจในการนำภูมิปัญญาของตนเองมาจัดเก็บเป็นชุดความรู้ทางวัฒนธรรมสำหรับชุมชนไปจัดการพื้นที่ชุมชนของตนเองเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งต่อไป

๒.๒ ควรรนำผลการศึกษานี้ไปเผยแพร่ในสถานศึกษา เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการส่งเสริมภูมิปัญญาในท้องถิ่น ให้มีความสอดคล้องกับพันธกิจของหน่วยงาน

๒.๓ ควรมีการพัฒนาเทคนิคการอบแห้งของสมุนไพรให้มีคุณภาพ จนสามารถนำไปจำหน่ายได้ ให้ลูกค้าและผู้สนใจนำไปอบผ้าได้เอง

เอกสารอ้างอิง

กลุ่มยุทธศาสตร์และเฝ้าระวังทางวัฒนธรรม.

(๒๕๕๕). การจัดเก็บองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จังหวัดศรีสะเกษ ประจำปี ๒๕๕๕. ศรีสะเกษ : สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดศรีสะเกษ.

งามพิศ สัตย์สงวน. (๒๕๓๙). มานุษยวิทยากายภาพ: วิชาการทางกายภาพและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ ๑๔. (๒๕๕๕). รายงานผลการศึกษานิเทศศาสตร์ท้องถิ่น ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๕ นิยมหอมสมุนไพรเพื่อสุขภาพ. นครสวรรค์: สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ ๑๔ สาขา นครสวรรค์.

สำนักวิจัยเศรษฐกิจการเกษตร. (๒๕๕๙). การศึกษาวิจัยเศรษฐกิจสมุนไพรไทย กรณีศึกษา : ว่านหางจระเข้ ฟ้าทะลายโจร ตะไคร้หอม และไพล. กรุงเทพฯ : สำนักวิจัยเศรษฐกิจการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

MedThai.com. (๒๕๕๖). ออนไลน์. สืบค้นจาก <https://medthai.com/หญ้าแฝก>
ThaiHerbal.org. ออนไลน์. สืบค้นจาก <http://thaiherbal.org/166/166>